

Volume 7, Issue 6, June 2020, p. 170-195

İstanbul / Türkiye

Article Information

Article Type: Research Article

This article was checked by iThenticate.

Article History:

Received

06/05/2020

Received in revised form

14/06/2020

Available online

15/06/2020

TRAVEL IN ROAD: TIME IN THE NARRATIVES

YOLDAKİ YOLCULUK: ANLATIDA ZAMAN¹

Ülkü ELİUZ²

Abstract

Meaning searching with literature is temporal journey in space/road. The, text and text's meaning, platform which is producted simultaneous or diachronic, effects and shapes individual. Time perception that can changes reality perception, is the founder of literary text with its qualitative and quantitative. Time brings flow to the narrative with its fictional, linear and cyclic situation, transforms to trail of reality as get through to intangible difference. Time that marker of age's indicator/signal and historical age's process/advent, shapes with real time duration and cultural transforms of writer/narrator as passenger. Determination of syntesis subjective and objective turnabout narrative time and modality can be do with historical imagery. So time and space, servant of here and now, is indicator of be allover and being any moment stiring once upon times and there. Individual's adventure being quantitative/historical subject or qualitative/image, becomes clear with reading temporal indicator. So analysing of text as temporal, expands the narrative's border like narrative characters, spaces, perspective and narrator and thematic with carrying the time to notion platform and reflects to the text suitable context. In this paper, time in narratives will be evaluated, depending on species' progress. Narrative can be read in time. So in this work there will be analysis of time in saga, legend, folktale, novel, short short story etc.

Key words: Narrative, time, quantity, quality, fiction.

Özet

Edebi eser aracılığı ile gerçekleştirilen anlam arayışı, mekândaki/ yoldaki zamansal yolculuktur. Eş zamanlı ya da art zamanlı olarak üretilen ve çok katmanlı bir düzlem olan metin ve metnin anlamı, zamanın süreç olmaktan çıkarak bireyi etkileyen ve şekillendiren kavram oluşu ile paraleldir. Gerçeklik algısı ile paralel olarak değişen zaman algısı, niceliksel ya da niteliksel görüngüleri ile edebi metnin kurucu yapı unsurlarındandır. Anlatının entrik kurgusuna çizgisel ya da döngüsel durumu ile akış kazandıran zaman, soyut ayrımları aşarak gerçeğin bıraktığı ize dönüşür. Tarihsel dönemin seyrinin/ ilerleyişinin izleri ve

¹ Bu çalışma Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Şöleni (Erzurum, Türkiye, 12 - 14 May 2017)'nde sözlü olarak sunulmuş ancak yayımlanmamıştır.

² Prof. Dr. Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, ulkueliuz@ktu.edu.tr ORCID : 0000-0002-2637-4786

çağın işaretlerinin/ göstergelerinin damgası halindeki zaman, yolcu kimliğindeki yazarın/anlatıcının hem gerçek zaman kesitleri ile hem de kültürel dönüşümlerle bağıntı içinde şekillenir. Öznel ve nesnel geri dönüşlü sentezler ya da sıra dizimsel aktarımlar ile anlatı zamanının, içinde yaşanan zaman kipi ile arasındaki mesafenin tespiti, tarihsel imgelem kullanılarak sağlanır. Böylece burada ve şimdinin ihtiyaçlarına hizmet için zaman ve uzam, bir zamanlar ve orada ile karıştırılarak her yerdeliğin ve her an yeniden oluşun göstergesi olur. Bireyin niceliksel/tarihsel özne ya da niteliksel/imge varlık oluş serüveni, zamansal göstergeler üzerinden yapılacak bir okuma ile belirginleşir. Dolayısıyla bir metnin zamansal analizi, zamanı kavram boyutuna taşıyarak anlatı kişilerinin, mekânın, bakış açısı ve anlatıcının ve izleksel anlamın sınırlarını genişletir; zamansal konum içeren her belirlemeye uygun bir içerikle metne yansır. Bu çalışmada, anlatıda zamanın türlerin gelişimine bağlı olarak gelişim ve değişim içinde olan konumu incelenerek bu yapı unsurunun etki alanı değerlendirilecektir. Anlatının zaman unsuru üzerinden okunabileceği tezinden hareket edilerek destan, efsane, masal, halk hikâyesi, mesnevi, hikâye, roman, küçürek öykü vb. anlatma esasına dayalı metinlerdeki zaman olgusu tahlil edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Anlatı, zaman, nicelik, nitelik, kurgu.

NOKTASAL ANLARIN BİRLEŞMESİ: ANLAMLI SÜRE'YE DÖNÜŞÜM

*“Ne içindeyim zamanın,
Ne de büsbütün dışında;
Yekpare, geniş bir anın
Parçalanmaz akışında.”*
Ahmet Hamdi Tanpınar

Türkçe Sözlük'te zamanın “bir iş ya da oluşun, bir eylemin içinde geçmekte olduğu, geçtiği ya da geçeceği süre; bu sürenin belirli bir parçası; belirlenmiş, saptanmış olan an; bir işe ayrılmış ya da bir iş için alışımlı saatler; dönem, devir; çağ; mevsim; bir süreyle ilgili durum ve koşullar; içinde bulunulan dönem” olmak üzere 9 adet anlamı vardır. Zamanın dilbilgisi terim anlamı “eylemlerin zamanını gösteren, belirttikleri geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman kavramı”; yerbilim terim anlamı “yer kabuğunun geçirdiği gelişimde belirlenen ve taşılara göre dörde ayrılan geniş evrelerden her biri”; gökbilim terim anlamı “güneş'in ve yıldızların öğlene göre olan açısal uzaklığına karşılık bir ölçü”; müzik terimi anlamı “ölçü bölümü” şeklindedir. Ayrıca “bir şeye ayrılan süreyi, işi daha hızlı yaparak azaltmak”; “karşı tarafı oyalayarak kendi hazırlanma süresini uzatmak”; “bir işin sırasını beklemek”; “uygun bir fırsat aramak”; “mevsimi, sırası geçmek”; “artık gerekli ve yerinde olmaktan çıkmak, gereği kalmam”; “yapılması gerekmemek”; “ak”; “süresi dolmak”; “tam istenen süre içinde”; “zamanın birinde, eski zamanlarda, eskiden”; “aradan bir süre geçince, giderek”; “daha ilerki günlerde, ilerde” anlamları da vardır. (Türkçe Sözlük, 2015: 2641)

Zaman algısı, nesnel olarak insandan bağımsız mekânın uzantısı içerisinde var olan soyut bir kavramdır. İnsanoğlunun yaşantısının sistematik bir düzlem içerisinde geçmesini sağlayan ve “hem değişmez, hem de insan algılarına göre değişken nitelikli” olan (Narlı, 2002: 92) zaman, mekan ile muttasıl ve daima birliktedir. Mekanın ikizi halindeki bu kavram, gün, ay, yıl olmak üzere kozmik zamanı oluştururken “gündüz, gece, sabah, akşam vs. ” gibi terimler ile belirli periyotlara dizgesel ayrılarak sistemin yapı taşına dönüşür. Eski zamanlardan önce takvim ve saatin sonrasında da astroloji ve astronominin bulunuşuna uzanan süreçte bu yapı taşı, sosyal / tarihi / kültürel şartlardaki değişim ile paralel şekillenerek bireysel yaşama etki eder. Günlük yaşantının ve evrensel düzenin belirlenmesindeki bu etki, sanayi inkılabı ile yeni bir boyut kazanır. VAR-lığı tasavvur edilemeyen YOK-luğu da düşünülmemeyen zaman, fizik zaman (saatlerin zamanı) ve öznel zaman (bilinç zamanı) olmak üzere iki çeşittir. Birincisi, teorik olarak

kişiyeye bağılı değıldir; homojen ve kronometre ile ölçülebilir. İkincisi kişinin içinde, kişiyeye bağılı ve tekdüze akmaz. Akışkanlığı değışkendir; geçişi hissedilir; geçiş süresi kişiden kişiyeye farklılaşır. Bu da aynı zaman diliminin tek kişiyeye ait olduğunu yani aynı zamanda iki farklı kişi olmadığını gösterir. Hissedilen sürenin uzunluğu yaşanan olayların yoğunluğuna ve kişinin yaşına göre değışir. Özünde esnek bir zaman olan psikolojik zaman ile fizik zamanın birleştirilmesi mümkün değıldir.

Zaman kavramı, eski çağlardan itibaren düşünsel bir yumak'tan öteye gitmeyerek geçmişten bugüne değıerini kaybetmeden içeriğı ve ne'liğı ile sorgulanır. Felsefeciler ve fizikçiler zaman kavramı ile ilgili farklı tanımlamalar yaparlar; filozofların başat konularından olan bu sorunsal, hiçbir dönemde açıklığa erişemez; mahiyeti ve teşekkülü konusunda görüş ve fikir birlikteliğı sağlanamaz. Sistematik felsefenin kurulumundan yani Platon ve Aristoteles'ten beri gerçekliğı, algılanışı, varlık yapısı farklılık gösteren zamanın üç farklı boyutunun varlığı kabul edilir. Aristo kavramı, önce ile sonraya göre devinim sayısı ve anların toplamı şeklinde sürekli bir nicelik biçiminde tanımlar. Ona göre gerçek sadece şimdidir ve hareketin ölçüsüdür; devinim ve değışmeden bağımsız değıldir; devinim ile aynı anda algılanır; bir devinim ve değışiklik halinde ilerler. Augustinus ise, geçmişteki şeyler hatırlandığında ya da anlatıldığında, anlatılanların imgesinin şimdiki zamanın içinde görüldüğünü; çünkü onların hâlâ belleğın içinde yer aldığını ifade ederek üç farklı durumu olduğunu öne sürer. Ona göre şimdi, kavramın gerçek boyutu gibi görünmesine rağmen, geçmiş zamanda algılanır ve gerçekliğini insanın ruhu sayesinde kazanır.

Parmenides, Platon, Aristo gibi düşünürler mutlak ve parçalanamaz ön görülen zaman ile fiziksel dünya arasında koparılamayacak bir bağıın mevcudiyetini savunurlar. Bu geleneğın devamı olarak Newton, parçalanamaz bir bütünlükte gördüğü zamanın homojen biçimde geçmişten geleceğe doğru akan evrensel bir mutlak konumunda ve uzaydan ayrı bulunduğunu ifade eder. Einstein ise, Newton'un tersine zaman mefhumunun uzaydan ayrı düşünülemediğini ve mutlak olmadığını tinsel yollarla ispatlamaya çalışır. Ona göre zaman, insandan bağımsız ve nesnel bir oluş değıldir. Bilimsel dünya ise, zamanı nicel boyutta ele alarak üç boyutunu objektif bir zaman gerçekliğinde yakalama çabasına girer. Vasıfsız, pütürsüz, bütün anların birbirinin aynı olduğu, yaratmayan ve yok etmeyen bu zaman anlayışında, cisimlerin uzay içindeki hareketleri, peş peşe gelen anlardaki konumları ile eşitlendiğı mekan işaretlenir. Kant ise, zamanı saf zaman (iç duyunun şekli); sübjektif zaman (hayallerin sıralanması) ve objektif zaman (fenomenlerin sıralanması) olmak üzere üçe ayırır.

Evrendeki her şeyin zaman/süre ile açıklanabileceğı iddiasındaki Henri Bergson'un sezgi, şuur, metafizik, madde, zekâ gibi kavramları ile birlikte irdelediğı zaman felsefesinin temelinde ise, süre/ duree anlayışı yer alır. Bergson, geleneksel zaman öğretileri ile bağılantısız şekilde bilinç ve yaşantıya dayalı niteliklerini öne çıkardığı gerçek zamanı somut süreyle ilişkilendirir. O, sayıyla ölçülemeyen, uzayın terimleriyle ifade edilemeyen bir zaman anlayışı geliştirerek sezginin de dâhil edildiğı 'süre felsefesi'ni açıklamaya gayret eder. Süre felsefesindeki sezginin deneyimler aracılığıyla doğrudan temas edilen bir bileşen olan ve "bölünemez bir süreç oluşturmak için birbirlerinin içinde eriyen bilinç hallerinin geri döndürülemez ardışıklığına" (Öztürk, 2007: 43) dayanan somut sürenin ancak sezgi yoluyla kavranabilen bilinç odaklı süreç olduğunu ileri sürer. Bu anlayışa göre zaman, kişinin içindedir; süregelmekte olan yaşantıların, deneyimlerin karşılığıdır; sembollerle ifade edilemez, ölçülemez; ne sınırı ne de sonu vardır; tamamen bireye ve onun yaşantılarına, deneyimlerine bağılıdır; sayılarla ifade edilemez. Çünkü varlığın zamanı ölümlüdür; fakat her şeyden bağımsız olan sürenin zamanı ölümsüzdür. Bergson, zaman düşüncesini bu bağlamda iki açıdan ele alır. Birincisi saf olan süredir. Mekândan tamamen bağımsız şekilde hissedilen ve bilincin şimdi ile iç içe geçerek geçmişini hatırladığı nitel haldeki bu süre, ben'in geçmiş ile gelecek arasında hiçbir ayırım yapmadan kendi kendisini yaşadığı anlara, zamanın bütünlüğü içinde bölünmez bir akışla aktığı anlara aittir. İkincisi ise mekânda tasarlanan süredir. Gerçek sürenin sadece sembolik bir ifadesi olan bu nicel zaman, kişinin yaşantıları yok sayılarak kronolojiktir, matematiksel ölçülür, genel geçerdir. Bergson geçmiş-şimdi-gelecek

parçalarından oluşan zamanı, önce, sonra, başlangıç ve son gibi ilişki bildiren terimlerle ifade edilen ve değişmeden ilerleyen sürekli bir bütün olarak tanımlar. Birbirinden ayrılamadan durmadan ilerleyen birlik içindeki bu üçlünün ayrılmazlığı dolayısıyla 'ölçülebilir nicelik' süreye taşınır. Şimdinin geçmiş olmasına yol açan da bu kesintisiz akış ve devinimdir. Geçmiş ve geleceğin şimdide birleşerek edebileştiği bu yaklaşım, yirminci yüzyıl sonrası zaman algısının yansımasıdır. O, kendinden önceki filozoflar gibi hayatın mistik-gizil yanlarını duyuda ve zekâda aramaz; kendine özgü bir yöntem keşfederek benliğin murakabesinde felsefik temelli zamanını oluşturarak iki çeşit zaman tespitinde bulunur:

- *Homojen zaman veya kronolojik zaman (dış dünyaya ait olan):*

Düz bir çizginin üzerindeki noktaların toplamından oluşur, eşit aralıklarla bölünerek ölçülebilir, sayılabilir ve mekânlaştırılır. Psikolojinin ve psikanalizin inceleyemediği nesnelere, homojen zaman ile anlaşılır.

- *Heterojen zaman veya süre (insanın içsel yaşantısına, bilinçle özgü olan):*

Gerçek zamandır, sayıyla ölçülemez, uzayın terimleri ile ifade edilemez; ona sezgi yoluyla ulaşılır; dolaysız olarak deneyimlenir ve doğrudan deneyimlerle elde edilir. Bu somut süre, bölünemez bir süreç oluşturmak için birbirlerinin içinde eriyen bilinç hallerinin kesintisiz sürekliliği, parçalanamaz ve geri döndürülemez ardışıklığıdır.

Yaygın olarak nehir metaforuna benzetilen zaman, geçmişten geleceğe akma, takip etme, süre ve geri döndürülemez olma özelliklere sahiptir. Değişken, istikrarsız, uçucu olan zamanın topolojisi, mekandan daha dardır; ya çizgiseldir ya da döngüselidir. Zaman, geçmişten günümüze anlam çevresini genişleterek modernizm adı altında toplumun hızlı yaşayışına ve dönüşümüne bağlı olarak değişimini gerçekleştirir. Artık 'peşinde koşulan ve ulaşılamayan' zaman algısı, iş makinesine dönüşen/ dönüştürülen bireylerin dünyasında *efendi* konumuna erişir; insanları köle misali buyruk altında çalışmaya tabi tutar. Şimdiki zamanın yüceltilmesi ile geçmişten, gelenekten, geleneksel olan her şeyden trajik bir kopuş yaşanır. Dolayısıyla geçmiş-şimdi çatışmasında şimdi'nin lehine göndergelerle ön plana çıkan bu zaman algısında *çinde yaşanan zaman kipi* önemlidir. *Burada* ve *şimdinin* ihtiyaçlarına hizmet için zaman ve uzam, *bir zamanlar* ve *orada* ile karıştırılır; giderek gerçeklikten uzaklaşarak bir simülasyon görüntülenir; gerçek taklit edilmeyerek gerçek haline gelir.

Anlatıda Zaman

*“Hayat, geriye bakarak anlaşılır,
İleriye bakarak yaşanır.”*
S.Kierkegaard

Anlatma esasına bağlı edebi eserlerde olay örgüsü, bakış açısı-anlatıcı, zaman, mekan, kişiler gibi yapı unsurları, metnin tematik düzleminin biçim ve biçem bakımından tamamlayıcılarıdır. Kurmaca dünyada da gerçek hayatta olduğu gibi zaman belirleyici bir unsurdur. Dış dünyadaki bütün eylemler, belli bir zaman dilimi içerisinde gerçekleşir.

Zaman, niceliksel ya da niteliksel görüngüleri ile anlatının kurucu yapı unsurudur. Anlatının entrik kurgusu bu yapı unsuru ile akış kazanır. Yolculuğa çıkan kahramanın şahsında görünür kılınan zamanın -ister itibari, ister gayri itibari olsun- tanımı, bilimsel açıklamalarla birlikte sürekli değişerek edebiyat kuramlarını en fazla meşgul eden konulardan biri haline gelir. Bu asli unsur, anlatı kişilerinin, mekanın, bakış açısı ve anlatıcının, izleksel kurgunun etken bir şekillendiricisi konumundadır. Anlatma esasına bağlı edebi metinlerde kahramanın vaka zinciriyle münasebeti, iki görüngüde dizgenin anlam boyutuna dahil olur. İlk görüngü, metnin inşa edildiği zamansal düzlemin kronolojik/ süredizimsel şekilde mekânla birlikte hareket etmesiyle

oluşur. İkinci şekilde ise, metin halkalarının sunuş tarzı bozulur; kronolojik sıraya özgü hareket yoktur; zamanda kopmalar, kırılmalar yaşanır. Bu durum, tamamlanmış bir sistem niteliğindeki edebi eser ile onu meydana getiren parçalar arasındaki ilişkinin anlaşılmasının iç içeliğinden kaynaklanır. Anların geçişinin hissedilmediği derin zaman anlayışına göre eserin bütün anlamı da bu ilişkiye bağlıdır.

Zamanın göreceliği, niceliksel veya niteliksel ayrımına bağlı olarak tanımlanır. Niceliksel zaman herkes için aynı olan sosyal/ kamu zamanıdır; birey bu zamanı içselleştirdiğinde niteliksellik kazanarak insanın ruh durumuna göre değişen bireysel zaman algısı şekillenir. Nicel zamandaki niteliksel yoğunluk, süre dizimsel bir ilerlemeye uygun olan nesnel zamanın an'la sınırlandırılması ve an'ın anlatıcı ya da öykü kişileri için öznel yoğunluklar içeren süremsel nitelik kazanmasıdır.

A-Nicel Zaman

“Hiç şaşmayan saat gibi işler durur kader.”
Yahya Kemal Beyatlı

Metnin biçim düzlemindeki zaman, 4 katmanda kurguda yer alır.

1-Öykü Zamanı/ Vaka Zamanı/ Anlatı Zamanı

Öykü zamanı edebi eserin başlangıç ve bitişi arasındaki sürenin adıdır. Asli bir yapı unsuru olan zamanın metindeki ilk belirteci olarak şekillendirici niteliktedir. Olay örgüsünün gelişimi, olayların eyleyenleri olan kişiler ve anlatılanların gerçekleştiği mekanlar, nicel zamanın konumuna göre kurguda varlık bulur. Alışılmış kronolojik sıranın yanında anlatıcının niyetine bağlı olarak değişik teknikler de kullanılır. Olayların sırası, oluş düzeni, geriye dönüş-geleceğe gidis, ritim, sıklık bağlamında şu şekillerde düzenlenir. Kronolojik düzen tercih edildiğinde anlatım, oluş sırasına göre yapılır. Geriye doğru, bilinç akışı yöntemi bağlamında karakter/lerin mazesine veya olayların başlangıcına dönüş şeklinde hatta ilgi çekici hale getirmek için hikâyenin sonundan başlanarak veya olaylar durdurulup gelecekte olanlar önceden anlatılarak zaman unsuru belirginleştirilebilir. Anlatı ritmi, tasvir veya yorum için metne ara verme; ilgi çekmeyecek şeyi atlamak ya da ilgi çekmenin/ merak uyandırmanın sonraya bırakılması yoluyla eksiltme; anlatı zamanını hikâyeden daha kısa hale getirme amacıyla özetleme; anlatı ve hikâyeye zamanının birleştirilmesi yoluyla örtüşme; karakterlerin ruhsal durumunun ayrıntılı olarak aktarılıp analiz yapılarak sağlanır. Sıklık ise, hikâyedeki zaman ile anlatıdaki zamanın eşitlik (bir defa olanın bir defa anlatılması), çoğaltma (bir defa olanın birkaç defa anlatılması) ve azaltma (birçok defa olanın bir defa anlatılması) şeklinde metnin içeriği ile kiplerin kullanımı bakımından kurguya taşınır.

Öykü zamanı, metnin entrik örgüsünün düzenlenişine göre farklı şekillerde olur ve olay birimleri kurgudaki bu tercihe bağlı olarak sıralanır. Bu tercihler 4 öyküleme yöntemine göre şekillenen 4 zaman görüngüsü şeklindedir:

- artsürümsel öyküleme ve artzaman: gerçekleşmiş bulunan olayın aktarımındaki zaman ile gerçek zamanın eşit olmadığı bu kullanımda anlatıcı, zamanda kesmeler ve atlamalar/sıçramalar yapar.
- eşsürümsel öyküleme ve eşzaman: metnin kendi zamanı ile düzenlenen gerçek zaman arasında paralellik vardır.
- önsürümsel öyküleme ve önzaman: anlatıcı vaka gerçekleşmeden önce bir durumu veya olayı hikaye eder; süre bellidir ancak olay henüz olmamıştır.
- zamana katılım: anlatıcının vakanın gerçekleştiği zamanı, an ve süre olarak bilmiyor gibi davranarak okuru ihtimallere katmak istemesi

Anlatı zamanının düzenindeki değişiklikler ve farklılıklar, metnin biçim ve biçem dolayısıyla dış ve iç bağlamı ile doğrudan ilişkili olarak düzenlenir. Zaman kategorisinin

tespiti, kurgunun nicel zamanının tespitini sağlarken karakterlerin yaratım sürecini de netleştirir.

2-Öyküleme Zamanı/ Anlatma Zamanı

Öyküleme zamanı, metnin kendi zamanı ile anlatımı arasındaki mesafedir. Metinde ya olup bitmiş ya gerçeklik duygusunu arttıracak şekilde olmakta olan olaylar ya da olacak olan önceden anlatılır. Bu anlatma anları ile metnin kendi zamanı arasındaki mesafe, kurgusal evrende süreye dönük belirteçlere etki eden öyküleme süresidir: “Metnin anlatıcısı anlattığı vakanın içinde veya dışında/ uzağında olabilir. Vaka bir müddet zarfında cereyan eder. Anlatıcı bu vakayı, yine bir müddet zarfında öğrenir ve nakleder. Bu sonuncusu yazma zamanıyla karıştırılmamalıdır. Vaka ve anlatma zamanı itibarı olmalarıyla, bildiğimiz zamandan ayrılırlar.” (Aktaş, 1984: 103) Anlatıcı, bu süreyi belirginleştirerek anlatma zamanına kadarki sürenin değişimlerini, farklılıklarını, ilerleme veya gerilemelerini metne dâhil eder. Böylece kurgu, anlatılan zamandan sonraki/ farklı bir zaman diliminde gerçekleştirilir.

Kurgu kahramanlarının yaşadığı, olayların meydana geldiği vaka zamanı, doğal ve canlı bir akış olarak görüntülenirken öyküleme zamanı ise kurmacaya ait bir yapı unsurudur. Hikâyenin anlatılması için belirlenen bu zaman, anlatıcıya göre şekillenir. Yazma zamanı ile de karıştırılan anlatma zamanı, kurgusal niteliğe sahiptir ve nakledilmeye/ aktarılmaya aittir. Metnin farklı tercihler ile düzenlenmesine rağmen nicel olarak hep var olan kronolojik düzeni, anlatmaya bağlı öyküleme zamanı akışı içerisinde ilerler. Anlatıcı, anlatım ile öykü arasında belli bir zamanın olduğunu belirtmesi ya da kullanılan kiplerden tespit edilmesi yöntemlerinden birini tercih ederek öykü ile öyküleme arasındaki mesafenin karşılığı olan bu ögeyi kurmaca dünyasına taşır.

3- Yazma Zamanı/Yazarın Zamanı

Anlatma esasına dayalı metinlerde ölçülebilir gerçek bir süre olan yazma zamanının tespiti, tarihsel, sosyolojik ve otobiyografik veriler açısından önemlidir. Yazma zamanı, eser meydana gelinceye kadar yazarın harcadığı süre; yazarın eseri yazdığı dönemde içinde bulunduğu şartlar ve sahip olduğu olanaklar; yazma eyleminin gerçekleştirildiği arka planın örneğin edebî ekol ve anlatım tekniklerinin yazara ve yapıtına tesiri olmak üzere üç boyutludur: “Edebî eser, niteliği itibarıyla bir iletişim vasıtasıdır. Her iletişimde, bir göndericinin, bir de alıcının olması tabiidir. Yazma zamanı, gönderici durumundaki sanatkarın eserine vücut vermek üzere harcadığı süreye verilen addır. Bunun itibarı zaman ile alakası yoktur; takvim ve saatle ölçülebilir cinstendir.” (Aktaş, 1984: 103) Her yazar, eserini yaratırken kaçınılmaz şekilde yaşadığı dönemin olaylarının ve fikir akımlarının etkisinde kalır. Eser ile yazarın yaşadığı devir arasında sıkı ilişkiler vardır. Yazarın yaşadığı dönemle sosyal, siyasi ve edebî ilişkisinin de yansımaları olan yazma zamanı, yazarın tercihlerinin, seçimlerinin, yönelimlerinin tespiti açısından da dikkate değerdir. Sanatkarın yaşadığı zamanın beklentileri ile kendi oluşu arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları da yazma zamanı üzerinden değerlendirmek mümkündür. Yazma zamanının değişimi, metnin yeni anlamlar kazanması veya kaybetmesi sonucunu doğurur. Edebiyat tarihi yazımlarındaki kategoriler de yazma zamanının belirteç olarak kullanılması ile oluşur. Aynı konunun ele alındığı eserlerde yazma zamanının değişimi, anlatılanların anlam dizgesini farklılaştırmaktadır.

4-Okuma Zamanı/ Okuyucunun Zamanı

Okuma zamanı, yayımlanan metnin okurla karşılaştığı farklı süreleri, eserin okunduğu dönemlere ait süreci kapsar. Zaman içinde edebî eserin okuyucuları değişir; her yeni nesil, aynı esere farklı anlamlar verir; yeni okuyucuların esere verdiği yeni anlamlar, okuyucunun zamanına bağlıdır. “Okuma zamanı ise, eserin kodunun okuyucu tarafından çözülmesi için harcanan süredir. Bu süre zarfında okuyucu eserden hareketle ayrı bir itibarı âlem yaratır. Yoruma dayalı yaratma işinden kendince zevk duyar. Bu da eserdeki edebîliğin yeniden tezahürü demektir ve her okuyuşta tekrar edilir.” (Aktaş, 1984:121) Okur merkezli incelemelerde esas alınan okuma zamanı, eserin farklı dönemlerde nasıl anlaşıldığının tespiti ile şekillenir.

Anlamı üreten okurdur anlayışı ile belirginleşen bu zaman anlayışı, metni her

farklı okur yeniden, bir daha yaratır düşüncesine hizmet eder. Eserin farklı bağlamlara ve okurlarının farklı kimlik ve ilgilerine göre biçim, biçem ve izlek bakımından anlam daralması veya genişlemesi yaşaması da okuma zamanının şartlarına bağlıdır. Değişen zaman, insanların düşüncülerini değiştirir; okurun beklentisini farklılaştırır. Yazarın algı, duygu, düşünce düzeyi farklı okuyucu tipleri tarafından okunması, değişik tarihi dönemlerde metnin mesajlarının etki alanını göstermesi açısından önemlidir. Bu yöndeki incelemeler, eser-yazar-okur yani gönderici-mesaj-alıcı arasındaki etkileşimin boyutunu da belirginleştirir. Okur, yazardan; yazar da, okuyucudan etkilenir ki, böylece iki uçlu göndergeler metnin yapısında etken rol oynar.

B-Nitel Zaman/ Tinsel Zaman/ Psikolojik Zaman

*“İnsan, zamanın içinde değil,
Zaman, insanın içinde yaşar.”*
Henri Bergson

Tarih, insanın içindeki eski imgesinin zaman, mekân ve olay dizgesi içinde anlam kazanmasının kavramsal adıdır. Bu kavram, hem kronolojik karakterli toplumsal ögeler, hem de bireysel karakterli duyuşsal ögeler içerir. Büyük tarih yaşanılanların kaydı niteliğindeki tüm belgelerin toplamıdır. Küçük tarih ise, insanın bireysel tarihi, kendine özgü tarihidir. Küçük tarih, büyük tarih ile iç içe, sentezlenerek verilir. İnsanın hayatına ait olayları, zaman ve mekân dizgesi içinde ele alan bu kavram, tekliğe, yalnızlığa, ötekileşmeye tepkinin ifadesidir. Düz anlam değil, yan anlamlar dizgesi üzerinde şekillenen eski imgenin, yeni metnin imgesini şekillendirmesi anlatının vazgeçilmez olgularındandır. Zamansal değişkenler üzerinden eski-yeni bağıntısında karşılaştırma yapılır. Aynı geleneğin içerisinde söylemsel izlekler ve tinsel bağıntıda buluşan yapıtlar, adından/ başlığından itibaren diğer bütün içeriksel benzerleri gibi alıntılardan oluşurlar.

Kurgusal metinde gerçeklik algısı ile paralel olarak değişen zaman, süreç olmaktan çıkarak bireyi şekillendiren yapının adı olur. Anlatı karakterlerinin içinde bulunduğu duruma göre şekillenen bu yapı unsuru, varoluşsal doğumların veya yitimlerin hem tanığıdır, hem de etkin bir değeridir. Bu zaman, artık kronolojik değildir; kişinin içinde bulunduğu ruh hali ile aynı dizgede geçmiş-şimdi bağıntısında belirsizdir. Ancak bu belirsizlik, her yerdeliğin ve her an yeniden oluşun göstergesidir. İnsan, zamanın bu algılanışı ile niceliksel/ tarihsel bir özne konumundan uzaklaşır. “Hikâyeler ‘kendi üzerlerine katlanır ve sonun başlangıç olduğu ortaya çıkar, bu da sonsuz bir döngüsellik (recursivity) beraberinde getirir.” (Rosenau 1998: 124) Ardışıklık ilkesi yerine görelilik yönelimindeki sürekli, değişken, dağınık, belirsiz, birbirine girmiş, takvimsel olmayan nitelikleri ile kurguyu özgürleştirir.

Zamansal savrulmuş ile birlikte metnin iç ve dış alanları birleştirilirken alışılmış zaman ve mekân algısının dışında, düzensiz görünen bir düzen aktarılır. Bu zaman anlayışı, dönüştürülebilir, uyarlanabilir ve sürekli geçersiz kılınabilir nitelikli gerçeklik algısı ile direkt bağlantılıdır. Sürekli ve değişken şimdiki zaman vurgusunun belirginliği, zamanı kavram boyutuna taşıyarak izleksel anlamın sınırlarını da genişletir. Eş zamanlı ya da art zamanlı olarak üretilen metin ve metnin anlamı, “genel bir insani varoluş düzlemine dönüşür; burada kimlik, köken ve hakikat gibi kavramlar, insan “varlığını” ve kültürünü anlamının temelleri yerine, çok katlı ve yapısız toplamalar olarak görünürler.” (Lucy, 2003: 16) Okur, mekân ve zamanın anlamını bu yapısız görünen toplamalar üzerinden sorgular.

Zamanın görecelikle telakki edilişi, sanatçının yolculuğa çıkan kahramanın şahsında zamanın ileri veya geri öteye taşınmasına olanak sağlar. Zaman kavramının, fiziki temel yerine metafizik zemine taşınması eğilimi bu çerçevededir. Sıradizimsel /kronolojik olsa da olmasa da nesnel zaman, yazarın bireysel miti ve niyetine bağlı olarak öznel nitelikler kazanır. Modern çağın getirisi olan değişim ögesi, insan/ bilinç ekseninde gelişir. Ve bu dönem metinlerinde zaman, kahramanın içinde bulunduğu psikolojik ve sosyolojik hatta siyasi durum ile bağlantılı olarak şekillenir. Böylece zaman-mekân

unsurları, bireyi kuran veya tüketen konumuyla kuramsal bir yorum kazanarak iki şekilde entrik kurguda yerini alır.

a.Bütünleyen zaman

b.Çözen zaman

a.Bütünleyen Zaman

Karakteri dinginliğe, huzura ve varoluşsal doğuma taşıyan zamansal ilerleyiş, yaratıcı imlemeler kaynağıdır. Zaman, norm karakter gibi tamamlar; var eder, kurtarır, diriltir. Karakter için engel değil; derinleşen anlam katmanlarının karşılığı olarak diriliş kapılarını açar. Varoluşsal çağruların rehberliğinde ilerlenen bütünleyici zamanda, geçmiş ve gelecek şimdiyi kurar. Rüyalar, hatıralar, hayaller, düşler, istekler ile beslenen dingin bir evrende gün uzar ve yüzyıl ile eşitlenir. Ontolojik anlamda kendilik sınırlarını keşfeden birey için zaman, kurtarıcı sığınak ve mekânsal sürekliliğinin göstergesidir.

Yeniden yaşanamayan ancak düşünülebilinen geçmiş zaman, “gece” ve “kendi kendimize gönderdiğimiz mesajlar” (Fromm, 1995: 25) olan “rüya” imgeleriyle derinleşerek, bireyin “uzun yalnızlıklar sonunda somutlaşmış süre fosillerine” (Bachelard, 1996: 37) dönüşmesine engel olur. Devinime sahip olan anılar, yerleştiği yerlerden şimdiye ve geleceğe aktarılır. Doğurgan bir geçmiş an, “eşsürelik içinde eksik bir biçimde algılanan dışsalın yerini artsüreliğe yerleşmiş olan içselin” (Yücel, 1979: 122) yeniden kurulması ile şimdi’yi anlamlandırır. “Evde özenle yapılan günlük işler, nesneden nesneye geçerken, çok eski bir geçmişi yeni güne bağlayan iplikleri dokur. Ev işi gören kadın, uykuya dalmış mobilyaları uyandırır.” (Bachelard, 1996: 99) Uykuya dalmış mobilyaların uyandırılması ile şimdiye kozmik bir evren eklemlenir. Yaşanmışların silinmemesi ile nesnel boyutta bireyin ve değerlerin yeni’den doğumu gerçekleşir.

b.Çözen Zaman

Modern yaşamdaki ritmin belirleyicisi, niceliksel zaman algısıdır; bu ritim, duygusal iç ritim ile uyumsuzdur. Kişi, geçmişin büyümlü sığınakları ile ancak metinlerarası buluşabilir; görsel ve işitsel pek çok imge ile çok yönlü mekânlar dıştan içe taşınır. Böylece zaman ve mekân da metinler gibi üst üste yığılır.

Mekanikleşen ve makinanın egemenliğinde sıkışan bireyler, iş saatinin başladığı saatten bitiş vaktine kadar olan süre ile paydostan tekrar başlama saatine kadar olan süre arasında sıkışır ki bu da onların bireysel yaşamının belirleyicisidir. Burada zaman “bir insan topluluğunun yani anımsama ve sentez yapma gibi biyolojik verilerle ve becerilerle donanmış canlılar öbeğinin iki ya da daha fazla olay akışı arasında ilişki kurmasını ve bunlardan birini öteki olay ve olaylar için kıyas, karşılaştırma ölçüsü olarak standartlaşmasını” (Elias, 2000: 70) sembolize ederek, bireysel iş süresi içinde tek düzleştirilmesine dönüşür. Anlatı kişileri, akrep ve yelkovanın değişen konumları içine sıkıştır. Günün doğuşu ve batışından ya da insanların yaşamsal süreçlerinin ifadesinden çok, işbaşı ve paydos ile ilgili işaret dizgesi zamansal değere sahiptir. Kişiler için zaman ve yaşam ikiye bölünmüştür: Yorucu çalışma saatleri ve bunun dışında kalan saatler (yemek, uyku, dinlenme, temizlik vb. olağan ihtiyaçların giderilişi).

Çalışma saatleri, mesai zamanı, düdük sesi, zil sesi gibi imler ile başlar ve biter. Bu başlama anları, çalar saat gibi mekanikleşen/ mekanikleştirilen, tek düze bir hale gelen/ getirilen insanların yaşamının tükenişinin musikisi olur. Bölünmüş, çalınmış hayalleri gölgeleyen bu zamansal süreç, emeğin ve değerlerin ya da fiziksel ve ruhsal varlığın yoğun olarak sömürüldüğünün de yansımasıdır. Uzayan iş saatleri ile Marx’ın “insan hiçbir; olsa olsa zamanın enkazıdır” (Urry, 1999: 15) görüşüne uygun olarak, zaman insanı tüketen bir sürece dönüşür. Bireysel varlık çarpışmasının sayısal karşılığı halindeki bu zaman, özel/ bireysel alanları işgal ve tehdit eder. Böylece hızın oyuncağı haline gelen insan, ‘eşikte’ kalmanın mutsuzluğunu yaşar, mutsuz bir yaşama hapsolür. Bir kronometre gibi şaşmaz bir hafızaya sahip olan zaman, geçmiş zamanı dakikalarına, saniyelerine varıncaya kadar birer birer tekrar eder. Yaşanmışlıklar/ geçmiş, insanı hem mutlu eder hem de üzer; hem şaşırtır hem de sarsar.

Anlatma Esasına Dayalı Metinlerde Zaman

“Ayar,
saniyenin peşinde koşmaktır.”
Ahmet Hamdi Tanpınar

Masal

Masal, mitik öğeler ile olağanüstü unsurların (kişi veya olay) sentezlendiği kişiler dünyası ile olayların geçtiği yer ve zaman somut olarak belli olmayan sözlü anlatı türüdür. Neden sonuç ilişkisinin olmadığı masallar, sadece çocukları değil bütün toplumu eğitmeyi hedefler. Masal genellikle başlangıç/ giriş/ döşeme (tekerleme), asıl metin/ gövde ve dilek/ sonuç (tekerleme) olmak üzere üç bölümden oluşur. Modern romanda hacim olarak geniş bir yere sahip zaman mefhumu, masalda başlangıç bölümünde üç cümle ile verilir ve direkt konuya geçilir. Pertev Naili Boratav'ın *Az Gittik Uz Gittik* (2011) adlı kitabındaki bazı masal metinlerinde zaman, başlangıç tekerlemesi ile asıl masal bölümündeki geçiş ifadelerinde yer alır:

“Yarım-Horoz”- “Evvel zamanda iken, kalbur samanda iken... Bir varmış, bir yokmuş. Bir köyde Yarım-Horoz adında bir adam varmış.” (s. 25)

“Dev-Baba”- “Bir varmış, bir yokmuş... Vakti zamanında bir Padişah, bu padişahın da üç kızı varmış.” (s. 57)

“Cazı-Kız”-“Gel zaman, git zaman, ağa oğlanın işini sevmiş, kızını oğlana vermeyi aklından geçirmiş.” (s. 103)

“Telli-Top”- “Bir varmış, bir yokmuş... Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde, deve tellal iken, sinek berber iken...” (s. 168)

“Nohut-Oğlan”- “Bir varmış, bir yokmuş Allahtan başka kimse yokmuş...” (s. 272)

Saim Sakaoğlu'nun *Masal Araştırmaları* (2012) kitabındaki bazı metinlerde de zaman, genellikle başlangıç tekerlemesinde vardır.

“Gençlikte mi, Gocalıkta mı?” -“Bundan çok zaman evveli memleketin birinde zengin bir adam varmış.” (s. 277)

“Ayağına Diken Batan Horoz”- “Bir varmış bir yokmuş, evvel zaman içinde, eski hamam içinde, cinler cirit oynarken kalbur saman içinde” (s. 289)

“Şaklacıkla Baklacık”- “Bir varmış bir yokmuş, evvel zamandayken, karpuz çuvaldayken, horoz imamken, keçi berberken, ben anamın beşiğini tıngır mungır sallarken; annem kavradı oklayı, sıçradım kaçtım (s. 291)

“Evvel zaman” içinde gerçekleşen masalda kahramanın kendini arayış yolculuğunda yaşadıklarına zamanın etkisi öznel boyutlu olarak aktarılmaz. Masal kahramanının yaşadığı olay birimlerinin etkin olduğu bu metinlerde, ayrıntıların ikincil konumda olması sebebiyle zamansal boşluklar vardır. -Mışlı anlatımın gölgesinde kalan bu boşluklar, “evvel zaman içinde, kalbur saman içinde, develer tellal pireler berber iken, vaktiyle, günün birinde...” gibi belirgin olamayan zaman zarfları ile kapatılır. “Evvel zaman içinde” ifadesinde “evvelin şimdi”de olması ile öykü zamanı ve öyküleme zamanı aynı düzleme çekilerek masalların her dönemde geçerliliğine ve iletilerinin değişmezliğine vurgu yapılır. Aradan yüzyıllar geçse de insanlığın ortak kaderde değişmeyen yazgısı, adeta Sisifos'a verilen anlamsız/saçma cezanın evvelden şimdiye sürekliliği ve taşın düşmesi ile her şeyin başa dönmesi bütünleştirilir. Bu durumda masallarda yer alan “az gittik uz gittik dere tepe düz gittik/ bir de bakmışız ki bir arpa boyu yol gitmişiz” ifadesi de bütün çabalara, emeklere, yorulmalara, asırlardır çalışmaya rağmen öznel, tinsel anlamda bir ilerleme kaydedilmemiş olduğunu imler.

Destan

Destan gerçek veya kurmaca olağan üstü ve mitolojik kahramanların maceralarının ilkel ve popüler bir anlatı çevresinde şiir/ şarkı dilinde ve bir müzik aleti

eşliğinde anlatıldığı anonim bir edebi türdür. Toplumu derinden etkileyen bir çekirdek olay etrafında kurgulanan bu anlatı türü, kuşaktan kuşağa aktarılacak milletin kültürel oluşumuna da kaynaklık eder. Başkışilerin hayat maceraları/yolculukları, ait oldukları toplumun sosyal, kültürel normlarını, dinlerini, hayata bakış açılarını ve felsefelerini yansıtır.

Destanlarda zaman, olay birimlerinin akışını sağlayan ikincil bir unsurdur. Zamansal boşluklar, belirgin olmayan zaman zarfları aracılığıyla kapatılır. İslamiyet öncesi Türk destanlarından Oğuz Kağan Destanı'nda, doğuştan güzel ve yiğit olan bir Türk hükümdarı olan kahramanın, kırk gün sonra büyüüp gelişmesi, halka zarar veren canavarı öldürmesi, büyüyünce yeryüzünün dört bir yanına elçiler göndererek ülkesini genişletmesi, yaşlandığında yurdu altı oğlu arasında paylaşırması anlatılır.

“Günlerden bir gün Ay Kağan'ın gözü parladı. Doğum ağrıları başladı ve bir erkek çocuk doğurdu. (..)Kırk gün sonra büyüdü, yürüdü ve oynadı. (..) O çağda, orada büyük bir orman vardı.(..) Günlerden bir gün kargı, yay, ok, kılıç ve kalkanla ava gitti. (..)Tan ağarırken gelip gördü ki canavar geyiği yemiş. Sonra Oğuz Kağan bir ayı tuttu, onu altın kuşağı ile ağaca bağladı gitti. Tan ağarırken geldiği zaman canavarın ayıyı da yiyip gittiğini anladı. (..) Yine geldiği zaman bir ala doğanın, canavarın bağırsaklarını yediğini gördü.(..) Yine günlerden bir gün Oğuz Kağan bir yerde Tanrıya yalvarmakta idi. Karanlık bastı gökten bir ışık indi. (..) Günlerden ve gecelerden sonra kız, üç erkek çocuk doğurdu.” (Banarlı, 1971: 17-20)

Oğuz Kağan'ın doğumu ile ölümü arasındaki sürede yaşadıkları merkezdedir. Bu sürenin nicel/ nesnel zamanda karşılığı belli olmadığı gibi öznel algıda da yansımaları bulunmaz. “Kırk gün sonra büyüdü, yürüdü ve oynadı” örneğinde olduğu gibi destanlarda öykü zamanı öyküleme zamanından önce gelir. Her şey yaşandıktan sonra tanrısal ya da tanık anlatıcı olayları aktarmaya, yorumlamaya başlar. Bu durumu netleştiren “Yine bir gün, ondan sonra, yine ondan sonra, yine o zamanlarda, kırk gün sonra, tan ağarınca/ ağarırken, birkaç gün sonra, sonra, günlerden bir gün, o çağda, günlerden ve gecelerden sonra, yine günlerden bir gün, tan ağaran çağda, kırk günden sonra, toйдan sonra, vuruşmadan sonra, kırk gün kırk gece sonra, uykudan sonra, nice günlerden sonra, dokuz günden sonra, günlerden sonra, gecelerden sonra, bu çağda, tan ağaran çağda, gene o çağda, karanlık bastı, bir nice günlerden sonra, vuruşmadan sonra, tokuşmadan sonra, ondan sonra ertesi gün...” zaman belirteçleri ile her şeye hâkim olan anlatıcı, kahramanın eylemlerindeki boşlukları kapatır.

Destanda vakanın zihinlere taşınması için bir araç olan zaman, kahramanın büyümesinin önemsendiği bir düzlemde şekillenir. Zamanın blok olarak ve soyut işaretlerle verilmesi, okuyucunun zihinsel bakımdan yoğunlaşmasına yardımcı olur. Kahramanlık serüveni, vakaya belli olan, hatta tarihi bir zamana göndermede bulunularak dâhil edilir.

Efsane

İnsan, özellikle rasyonel düşünme olanağına sahip olmayan toplumlarda kendisini tabiata karşı daha güçlü hissedebilmek için kahramanlar yaratma yoluna gider veya bir kişinin yaptığını çok fazla abartarak ondan güç ve cesaret kazanma ihtiyacını sembolleştirir. Eski çağlardan beri söylenegelen, olağanüstü varlıkları, olayları konu edinen efsane, insanın kendi ruhunu, hayatını, eşyaya, tabiata yansıtarak üstün olduğunu göstermek ihtiyacından da doğar. Kaynağı din, mitoloji ve yaşamın artığı olan bu tür, tarih öncesi devirler ve bu devirlerde yaşayan insanların psikolojik ve sosyal yapılarını anlatan hayali ve mitolojik hikâyeler yani söylencelerdir. Efsane kahramanları, dönüşüm geçiren ruhun ve her insanın yaşamdaki yolculuğunun simgeleridir. Bu sürecin aşamaları, yaşam ve gelişimin doğal adımları olarak kahramanın yolculuğunu meydana getirir. Kahraman ilk eşiği aşınca, yolculukta erginleşme aşamasına yani sınır bölgesine yaklaşır. Birden çok coğrafya arasında seyahat eden kahraman ile çoğul bir coğrafya ve dolayısıyla da çoğul bir zaman diyalektik oluşur. Bilinmeyen birçok mekânda birçok olay ile karşı karşıya gelen kahraman için zaman çizgisel olmayan bir süreç halindedir.

Bahaeddin Ögel'in Türk Mitolojisi kitabının I. cildinde yer alan Altay Türklerine ait iki Yaradılış Efsanesi'nde zaman zarflarının yer aldığı bölümler şu şekildedir:

"Her şeyden önce su vardı. Yer, ay, gök, güneş yoktu. Tanrı (Kuday) ile Kişi vardı. İkisi de birer kara kaz gibi su üzerinde uçuyorlardı.(..) Bundan sonra Tanrı göğe çıktı. Beş dalın yemişi de bizim aşımız oldu"(..) Gün geldi, Mangdaşire güçleneceğini anladı. O gün Tanrı, Mangdaşire'yi yanına çağırdı. (..) O güne değin dümdüz olan yeryüzü, o günden sonra kayalıklarla, sivri dağlarla doldu. Görklü Tanrı'nın özene bezene yarattığı güzelim yeryüzü eğri büğrü oldu. (..) Bu olanlardan sonra Tanrı, insanlara "Ben size mal verdim, aş verdim. Yeryüzünde iyi, güzel, pak olan ne varsa verdim. Yardımcınız oldum. Siz de iyilik yapın. Ben, göklerime çekileceğim, tez dönmeyeceğim" dedi.(..) Sonra, Tanrı uzaklaştı. Mangdaşire, Tanrı'nın sözlerini yerine getirdi. İnsanları kendi haline bırakıp o da gitti." (s. 162)

"Gök yoktu, yer yoktu. Yalnızca, sonu olmayan bir deniz vardı. Tanrı Ülgen (Aakay, Kurbustan), bu denizin üzerinde uçuyordu. Konacak sert bir yer arıyordu, bulamıyordu. Böyle uçarken gönlüne doğdu. Bir ses "Önündeki nesneyi yakala" diye fısıldadı. Ülgen, bu fısıltıyı yineledi. Ellerini öne doğru uzattı. O sırada su yüzüne bir taş çıkmıştı. (..) Sonra, Ak Ene kayboldu. Bir daha da görünmedi. (..) Sonra, üç büyük balık yaratıp, yeri onların üzerine yerleştirdi. (..) Dünya'nın yaratılışı altı gün sürdü. Yedinci gün Ülgen yatıp uyudu; sekizin gün kalktı...(..) Sonra da, bizim dünyamızda yedi kişi yarattı. Bunların kemikleri kamıştan, etleri topraktan oldu. Kulaklarına üfledi, can verdi. Burunlarına üfledi, akıl verdi. En sonra da, yine bir kişi yarattı ve May-Tere adını verdi. Ona "Bu insanları sen yönet" diye buyurdu." (s. 182)

Bir doğa olayının bir varlığın meydana gelişinin, doğa elemanlarından birinde olan bir değişikliğin doğaüstü özellikler gösteren kişilerin hayatlarının, halk hafızasında ve hayalinde yaşayan biçimiyle belli bir yere ya da bir olaya bağlanarak olağanüstü olaylarla zenginleştirilip anlatıldığı efsanelerde zaman algısı tamamlanmamış görünümde sunulur. Tüm zamanları kapsayan geçmiş bir zaman geçmişten şimdiye ve de geleceğe kadar anlam katmanlarını şekillendirir. Bu durum efsaneler grubuna dâhil edilebilecek menkıbeler için de geçerlidir. Menkıbede başkişi konumundaki kahramanın özellikle tayy-i mekân, bast-ı mekân, tayy-i zaman, bast-ı zaman diye tanımlanan zamanda ve mekânda yaptığı yolculuklar geçmiş-şimdi-gelecek düzleminde zaman algısının kronolojik bir süreci içermediğini, değişkenlik gösterdiğini işaretler. "Sözlükte 'dürüp bükme; mesafe katetmek, geçip gitmek' anlamlarındaki tay (tayy) kelimesi tasavvufta uzak bir yere bir anda gitmek, an içinde çok uzun bir zaman yaşamak, aynı anda birden fazla yerde bulunmak gibi olağan üstü durumları belirtmek için kullanılır. Kavramın mekânla ilişkisi "tayy-i mekân, bast-ı mekân", zamanla ilişkisi "tayy-i zaman, neşr-i zaman, bast-ı zaman" şeklinde ifade edilir" (Tan, 2016: 589). Öykü zamanının öyküleme zamanından sonra geldiği bu metinlerde tüm zamanlar, özellikle başkişi/keramet sahibi kişi için tinsel açıdan açık ve geniştir. Zamanda yolculuk yapabilmeleri ölçülebilen süreyi ters yüz eder.

Mesnevi

Geleneksel metinlerden olan mesnevi, insan-ı kamil olma yolculuğuna çıkan kahramanın vahdet-i vücut felsefesi ile şekillenen hikayesidir. Beyitler halinde düzenlenen mesnevi, konu açısından aşk, din ve tasavvuf, ahlak ve eğitim, savaş ve kahramanlık, şehir ve güzelleri, mizah olmak üzere beş kategoriye ayrılır. Mesnevilerde felsefenin yardımı ile anlaşılabilir zaman algısı vardır. Yaratma fiiliyle en başat konu olan zaman ile ilgili her gösterge, metnin bütün belirleyicilerini etkiler. Mesnevide vaka, mekân ve kişi ile birlikte ilerleyen zamanın gerçeklikle bağlantısı, tecride dayalı kurgunun sonucu olarak yok denecek kadar azdır. Topyekun bir yolculuk olan varlık âlemini anlatan mesnevilerde nesnel/ yaşanan/ takvime bağlı zamandan uzaklaşarak gerçek-ötesi ya da şimdiki zaman veya an ile sınırlanan boyutlarda ilerlenir. Geçmiş ve geleceği bünyesine alan zaman, çizgisel değil döngüsel/ devinimsel/ dairesel bir süreç halindedir.

Şeyh Galip'in Hüsn ü Aşk mesnevisi, aklın değil aşkın dilinden kaleme alınan düşsel yolculuk anlatısıdır. Aşk'ın tehlikeli ve zorunlu yolculuğu, simgesel evrene

doğrudur. Zaman ve mekânla sınırlandırılmayacak mutlak bilgiyi arayan kahraman, 2042 beyit boyunca dönüşüm yaşar. Zahmetli olan bu yolculuk/ sefer, içe doğrudur. Bu evrensel nitelikli dönüşümün aşamaları: Hüsn ve Aşk'ın doğumu, aralarındaki söze dayalı bağ, Aşk'ın Hüsn'e talip olması, Aşk'ın Hüsn'e ulaşabilmek için kendisine şart olarak sunulan Kimya'yı getirme amacıyla Hisar-ı Kalb'e yolculuğa çıkması, Aşk'ın Hisar-ı Kalb'e ulaşması ve Hüsn'ün aslında kendisi olduğunu fark etmesi şeklindedir. Yola çıkmaya hazır durumdaki yolcu/ kahraman, "Seyrû's-sülûk" (Yolculuğun yolculuğu) ile başlar; "sülku's-sülûk" (yolda olmanın hakikati) ile ilerler. (Doğan, 2002)

Tarihi veri bulunmayan Hüsn ü Aşk'ta vaka zamanı kahramanların doğumu ile başlar; Aşk'ın Kalp Diyarı'na ulaşması ile sona erer. Bu sıra dizimsel karakterli dönüşüm/ olgunlaşma sürecinde her şey döner, değişir; Aşk, yaşadığı değişimlerle olgunlaşır, idrak seviyesine ulaşır. Eserde gece, kış, bahar, temmuz gibi zaman belirteçleri, mekân ve kahramanın ruh dünyasına ait imlerle nesnellikten çıkar. Eserde zaman-mekân-kişi öznel/ soyut/ simgesel bir tamamlama ilişkisi içindedir. Görülen geçmiş zaman kipiyle aktarılan belirsiz bir zaman dilimindeki vakanın tüm birimlerinde bu soyutlama dikkat çeker. Bahar mevsiminin anlatıldığı bölümde zamanın nesnel durumunun değil kabile üyelerinin içinde bulunduğu ruh halinin yansıtılması da yine öznel tutumun/ tinsel zamanın göstergesidir.

"Her faslı bahârna kıyâs et

Söyletme hazânların hirâs et" (242)

Gece ve kış da bahar gibi nesnel değil öznel alımlama içinde sunulur. Kahraman kuyuya düştüğünde ve tutsak edildiği kaleden çıkmak için mücadele ederken de zaman, nicelik olarak uzun olmasına rağmen bir an'dan ibarettir her şey, o anın içinde başlar, gelişir ve biter.

"Tayy etmeğe başladı o râhı

Bir ânda reh-i hezâr-mahı

Çün mağrîbe mihr olurdu vâsıl

Kat'edememiş dü gâme menzil

Zâtü's-suver içre yine mahbûs

Hâline bakıp olurdu me'yus" (1728, 1729, 1730)

Metaforik olarak başlanan ve sonlanan bu yolculuk anlatısında zaman, günler, aylar, yıllar süren eylemsel ilerleyişe karşın nicel olarak geçmemiş/ ilerlememiş gibi donar/ durur. Hareket imgesi olan yol ve yolculuk mesnevinin temel karakteri olmasına ve farklı mekânlardaki yolculuğa rağmen, niteliksel derinliği ile mesnevi zamanı, varlık sorununa cevap arama sembolüne dönüşerek an ile sınırlanır.

"Bin yıllık yol harâbe-i gam

Anın ötesi sarây-ı mâtem" (1246)

Hüsn ü Aşk'ta olduğu gibi oluş halindeki zaman, her an yeniden yaşanan kısa ve yoğun bir süreçtir. Göreceli olarak ilerleyen zaman, "bir anda bin aylık yol gitme" şeklinde derinleşir. Geriye dönüş tekniğinin kullanıldığı bölümlerde zaman, ruhsal özleyiş ve geriye dönük bir sığınma isteğiyle şekillenir; kahraman, geçmişteki rahat günlerin özlemi içindedir. Dikey düzlemde Hüsn ve Aşk'ın doğduğu Benî Muhabbet kabilesinin somut ve soyut sembollerle anlatıldığı bölümde, zamansızlık/ zamanda belirsizlik dikkat çeker. Özetlenerek aktarılan bu bölümde, kabileye ve karakterlere ait her durum an'a taşınır.

"Çün geçdi bu hâl ile meh ü sâl

Vakt oldu ki etmeye gam ihmâl" (338)

Aşk'ın kuyuya düşüşünün yıllarca sürdüğü söylenir ancak net bir şekilde belirtilmez. Aynı şekilde kaledeki tutsaklık süresi de belirgin değildir. Bu tutsaklık süresinde de kahramanın o ana kadar bütün yaşadıkları, geriye dönülerek ve özetlenerek yansıtılır.

*“Her nesne ki geçmiş idi evvel
Bu kal’ada geçdi hep mufassal
Bir çâha düşüp yine kemakân
Duttular anı deşt-i sipâh-ı gülân
Ka’t eyledi deşt-i berf-nâki
Gördi o musibet-i helâki
C3adû ile eyleyip keşâkeş
Geldi yolu üzre bahr-ı âteş
Dahi niçe dürli hevl-i cân-kâh
Yıllarca en’in ü nâle vü âh”* (1731-1735)

Döngüsel olarak başladığı yerde sona eren kahramanın yolculuğu, bireysel kaygı ve korkular ile bir kuyuda yani bir an’da ancak bütün halindeki/ yekpare bir an’da başlar; hep o an hatırlanarak ilerler. Eserde zaman, kahramanın değişiminin göstergesidir. “İdim ben” redifli dördüncü tardıyede Aşk'ın sevgilisi ile bulunduğu cennet kadar güzel bahçeyi an’da hatırladığı görülür.

*“Cânân ile ayş u nüş ederdim
Girdâb gibi huruş ederdim
Bezm-i meyi şu’le-püş ederdim
Bülbüllerini hâmûş ederdim
Gâlib gibi kâm-kâr idim ben”* (Tardıye IV-VI)

“Elest günü”ne kadar derinleşen bu geriye dönüş anı, zamanın nesneden öznel geçişindeki kapsam alanını göstermesi bakımından dikkate değerdir. Aşk, gönlü genç bir ihtiyar kimliğindeki zaman ve mekânda dikey zamanın sembolü Sühan sayesinde hayâl olduğunu kabullendiği müşahedelerden kurtulur. Dikey zamanda deneyimlenen müşahede ânını bölen Sühan/ söz, Aşk'ın Hüsn’e kavuşması için süreçsel zamanı aşarak öznel zamanda ilerleyişine olanak tanır. Böylece an, gelecekteki beklentilerin geçmişe doğru gelişmesinin ve bunun devam etmesinin simgesi olur.

Halk Hikâyesi

Halk hikâyesi, Türk sözlü geleneğinde 16. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan, âşıklar tarafından nazım-nesir karışık bir ifade tarzı ile dinleyicilere karşı anlatılarak nesilden nesile intikal eden, yer yer masal ve destan özellikleri gösteren bir türdür. Halk hikâyelerinde anlatının kendine özgü mantığı doğrultusunda olaylar, kronolojik silsile içinde sunulur. Bu metinler, Fasıl (âşığın dinleyiciyi hazırlamak, ustalığını göstermek veya dinleyenlerin isteklerine cevap vermek için bir divani, cinaslı bir türkü ve olağanüstü bir konunun yer aldığı bir tekerleme söylemesi); Döşeme: (hikâyenin geçtiği yer ve zaman ile kahramanların ve ailelerinin tanıtıldığı manzum veya mensur cümlelerden oluşan kalıplaşmış bir giriş yapılması); Hikâyenin Asıl Konusu (kahramanın amacına ulaşmak için yaşadığı sıkıntıların anlatılması); Sonuç ve Dua (vuslata eremeyiş ve dua ile sonlandırılması) ile Efsane (hikâye ile ilgisi olmayan bir efsane ile sevgililerin öbür dünyada vuslata ereceklerine işaret edilmesi) bölümlerinden oluşur. Olayların gerçekleşmesi ve kahramanın yolculuğunda zaman, 'blok olarak' hissettirilir ve çok hızlı ilerletilir.

Kurgunun kuruluşu kahramanın eylemlerine odaklı olduğu için halk hikâyesinde zaman, ikincil bir unsurdur ve öznel değildir. Milli Kütüphane, 398.21 nolu, H.1269-1272 tarihli cöngün, 27b ve 61a varakları arasındaki yazma metin olarak yer alan Aşık Kerem hikâyesinde Ferhat'ın dağı ne kadar sürede deldiğine değil; onun dağı delmesine, bu serüveni göze almasına odaklanılır. Anlatıcı dinleyici/ okuyucuyu vaka ve karakter üzerine yoğunlaştıran bir dizge yaratır.

(27b) *Aşık Kerem hekatını beyan eyledi. Dinle imdi hikayet güzeller elinden şikâyeti. (..) zaman-ı evvelinde bir memleket var idi. Günlerden bir gün beş sarayın önünde oturur idi, bir dahı gördü ki çocuklar hocadan gelürler. (..) “varup bir vakit gurbet gezem” diyüp lalasıyla birer derviş takkesi başına urup yola revan oldular.*

(28a) *Davet tamam olup gelince, yatsu namazını kılınca elmanın birisini kendine ve birisini ahline vir. (..) Şah tokuz gün ola diyince begin bir oğlu oldu.*

(29b) *Selvi ağacının yanında kızın dōşeğini ve yorganı ağacın dibinde gördüğü sa'at ol ağacın dibine oturup biçare Aşık Kerem ateşle türki söyledi.*

(32a) *böyle söylediği vakit bunların haberleri tekrar pederine gelüp, bir türlü söz geçiremedük diyü haber verdiler.*

(40b) *Pasin Ovasından müruru beg... Erzurum'a bir buçuk saat kala şehre yetişemeyüp*

(41b) *böyle didükde meğer o atlu Hızır Aleyhi's selam idi, Kerem'i ve Sofu'yu o sa'at Erzurum'a götürüp konak sahibi Kerem ile Sofu'yu ol gice misafir idüp izzet ve ikram kıldı.*

(45a) *Kerem anda hastalanup Sofu anda pervaneler gibi gice ve gündüz bakup (..) “Kış gitmiş, yaz gelmiş.*

(53a) *Ayrılık günleri geldi erişdi*

Dağlar sizi seyran itdim bugün

Ahım vurup inkisara karışdı

Dağlar sizi seyran itdim bugün

(57b) *Bunu böyle söyleyüp hasbıhalin beyan idüp ol yedi senede olan macera... Kerem böyle gördükde “Ey efendim, benim yedi yıllık hasretim” diyüp ince belinden sarılıb ol kuş tüyü şilteler üzerinde murad olup murad virdüler.”*

Kahramanın ailesi, doğumu, isim verilmesi, eğitimi, sevgiliyle karşılaşması, gurbete çıkması, sevgilinin başkasiyla evlendirilmek istenmesi, kahramanın dönüşü, sonuç epizotlarında zaman, nesnel bir sürecin karşılığı olmayan ve öyküye acıcılık kazandıran zarflar ile yansıtılır: “Zaman-ı evvelinde, günlerden bir gün, bir vakit, yatsu namazını kılınca, bir gün, bugün, tokuz gün ola, gice gündüz, gördüğü saat, evvel bahar yaz ayları, evvel, yazın kışın, böyle söylediği vakit, bir dem, Erzurum'a bir buçuk saat kala, ay karanlık, o saat, gice, ahşam, üç oldu, gün, Kış gitmiş, yaz gelmiş, gice gündüz bakıp, ayrılık günleri, yedi senede, yedi yıllık, karanlık gece..” gibi zaman belirteçleri ile sıra dizimsel bir ilerleyiş işaret edilse de gerçek hayatta somut bir karşılığı yoktur. Belli gibi sunulan ancak belirsiz bir zaman dilimi içinde gerçekleşen olaylar, sebep-sonuç ilişkisi ile birbirine bağlanmaya gerek duyulmadan anlatılır ve çoğunlukla öykü zamanı anlatma zamanından önce gelir. Ayrıca halk hikâyelerinde bazen sosyal, siyasal ve tarihi özellikler yansıtılır. Bu da eserin sosyal ve tarihi zamanına ait verilere ulaşmada kolaylık sağlar.

Roman ve Hikâye

Gerçeklik ve insanın ontolojik düzeyde ideal-gerçek, gerçek-soyut, soyut-olasılık merkezli sorgulanması, romanın ana hareket noktasıdır. Sorgulamada gerçeklik ile birlikte sunum ve aktarım araçları/ öğeleri de yer alır. Yaşamın ve gerçekliğin yansıtılmasında aracı konumundaki roman, algıyı değiştirme, dönüştürme ve yeni biçimlere kavuşturma işlevindedir. Öznel bir birey olan yazar, tümel/genel olmayan olasılıklar toplamı halindeki kurgu ile bunu gerçekleştirir. Her şeyden önce ve en önemli

ayırıcı vasfı kurmaca/ kurgu/ itibari olan hikâye ve romanda zaman da kurmacadır. Üçlü zaman algısının sergilendiği bu türlerin evreninde gösteren- gösterilen ilişkisi merkezli ortak yaklaşım, dille düşünme ile yer değiştirir. Kültürel anlamda verili, belirli, yerleşik olan algıların kabul edilmeyerek nesnel öğeler arasındaki ilişki ve etkileşim kadar bu ilişki ve etkileşimin tanığı konumundaki anlatıcının öznel yaklaşımı da dikkate alınır. Hem bakış açısı hem sesi hem konumu ile anlatıcı, gerçeklikten uzaklaşmanın derecesinin belirleyicisidir.

Hikâye ve roman türlerinde zaman bireyin psikolojik, toplumsal, dönemsel konumunun etkisi altında farklılaşır; olay örgüsü zaman vurgusu ile değişir ve dönüşür. Soyut ve somut/ nicel ve nitel zaman unsuru birleşir. “Romanın kapsadığı zaman süresi soyut bir kavram değil, kendi içinde ve kendisi için var olan bir şeydir, somut ve organik bir sürekliliktir” (Lukacs, 2007: 129) Zamansal göstergelere yüklenen anlamlar, duyuların ötesine taşınır. Artık matematiksel karşılığı değil içsel dizgedeki anlam katmanı/ları önemlidir. Nicel olarak akıp giden ya da sayılabilen zamanın somutta/ yatay düzlemde daralan konumu, soyut/ dikey düzlemde derinleşerek metnin kurucu niteliklerinden biri olur. Örneğin Cengiz Aytmatov’un Gün Uzar Yüzyıl Olur romanının isminden başlayarak bireysel ve evrensel mit kategorilerine aktarılan bu durum, üç ayrı zaman boyutunun eş zamanlı ve iç içeliğinde kurgulanır. Matematiksel olarak imkânsız olan bu durum değerlere bağlı olarak yaşamının gerekliliğine ait imler içerir. Subjektif bir algılamamanın sonucu olan gün ve yüzyıl eşitliği, değerlerden gelen olması gerek sesi ile birey arasındaki bağın gücünü gösterir. Böylece, zaman-mekân-kişi fonksiyonel olarak birbirine dönüşür. Zamanın, geçmişe doğru derinlik ve boyut kazandığı bölümlerde, geçmiş dingin bir sığınak halinde bireye varoluşsal gücü yenileme fırsatı verir.

Oğuz Atay’ın Tutunamayanlar romanında Selim’in öyküsü Turgut’un bulduğu notlarla ve günlükle geriye dönüş tekniği kullanılarak anlatılır. Turgut’un hikâyesi ise sıradizimsel bir şekilde işler. Öykü zamanının sınırları tam olarak belli değildir. Turgut’un romanını yayımlaması için gönderdiği gazeteci romana yazdığı önsözde Turgut’un kayıp haberi gazetelerdeyken yurt dışında olduğunu, iki yıl kadar da yurt dışında kaldığını ve “*üç yıl kadar önce böyle bir kaybolma olayının meydana geldiğini*” (s.17,18) yazar. Buna göre öykü zamanı bir yıldır. Olay “*XX. yüzyılın ikinci yarısında, bir gece*” (s.25) başlar ve bu geceden itibaren altı gün sıradizimsel bir şekilde giderken daha sonra özetleme tekniğiyle yirmi bir gün kadar akış hızlandırılır. 339. sayfaya kadar yirmi yedi gün olarak belirlenen öykü zamanı daha sonra “*Bir akşamüzeri*” (s.340), “*Ertesi sabah*” (s.351), “*Uyudular uyandılar.*” (s. 713), “*Hava kararmak üzereydi.*” (s.709) gibi belirsizlik taşıyan sürece döner. Öyküleme zamanı, geçmiş, şimdiyi/hâl’i ve geleceği kapsar. Şimdinin içinde düşünülen edimler öykü zamanı ile öyküleme zamanını birleştirirken, hâl’den ileriye dönük tasarımlarla gelecek zamana gönderimde bulunulur. Eserde sosyal zaman da yansıtılır. Bireysel zamanla sosyal zaman arasındaki ilişki, norm karakter Selim’in hayatını art zamanlı olarak anlatmasıyla ortaya çıkar. Anlatıcı Ben, öyküleme zamanının penceresinden öykü zamanına bakar:

“Ben savaş yıllarının çocuğu olduğum için, ilk talihsizliğim beslenme şartlarının kötülüğüyle başlamıştır. Bütün savaş yılları kara ekmekle geçti benim için. Ekmekle birlikte her şey bozuldu.” (s. 74)

Savaş zamanı insani ihtiyaçların karşılanmasında çekilen güçlükler, yokluk ve bununla beraber bireyin tükenişi norm karakter Selim aracılığıyla aktarılır. Selim’in talihsizliği savaş yıllarının atmosferi içinde çocukluğunu yaşayamamak olur. Benliğini oluşturma ve kendini bulma yolunda attığı adımlar bu atmosferin içinde kaybolur. Sosyal zaman bireyin tinsel anlamda var olmasını engeller:

“Selim’in doğduğu sırada 1936 yaşına basan bir takvim sistemidir(..) yukarıda belirtilen ikilik bir yana, bir de nüfus memurunun yanında doğum tarihini tam olarak hatırlayamaması (günler, aylar, hatta yıllar ne kadar birbirine benziyordu) Selim’in başlangıcını daha da karışık bir duruma sokuyor.” (s.160)

Tanık anlatıcının öykü zamanını yorumlamasıyla Selim'in doğumundan bu yana kendisiyle ve çevresiyle uyumsuzluk yaşadığı, çelişkiler ve çatışmalarla hayatını sürdürmek zorunda kaldığı görülür.

“Okulda ilk öğrendiğim gerçeklerden biri de babamın- sonra peder oldu- beni yanlışlıkla mektep yerine okula gönderdiği oldu. Önümüze alfabe adına anlaşılabilir bir kitap koydular. Babam, ona elifba dedi. Okulla babamın anlaşmasına imkân yoktu.” (s. 74)

Yeni kurulan Cumhuriyet'in düzenine ayak uydurmakta güçlük çeken Selim'in babası, onun kafasının karışmasına neden olur. Dönemin ve babasının, geçmiş ile şimdi arasındaki bu ikiliği, Selim'i atacağı adımlarda şüpheye düşürür. Sosyal zamana dair bir başka görünüm ikinci şarkının açıklamasında 1960'lı yıllarda yaşanan öğrenci hareketleri, şarkılar kısmında Marşal yardımı ve dinsel hurafelerdir. Eserin sonunda yazma zamanı “26 Temmuz 1970” olarak belirtilir.

Nedim Gürsel'in Boğazkesen romanında öykü ve öyküleme zamanı geçmiş zaman ile şimdiki zaman arasındaki sıçramalarla sunulur. Romanın şimdiki zamanı kapsayan öyküleme zamanında kahraman anlatıcı, romanın yazılış öyküsünü, gerekli kaynakları taramasını ve kişisel görüşlerini aktarır. Öyküleme zamanı, başkışı F.H.'nin hayatına, dolayısıyla romanına giren Deniz karakteri ile netleştirilen yirminci yüzyıldır.

“Deniz’le birlikte yalnızca bir kadın değil, yeni bir dünya girdi yaşamıma. 1980 Eylülü'nün gerçek dünyası. Transistorlu radyodan dinlediğimiz haberlerle kuşatılmıştık. Milli Güvenlik Konseyi'nin bildirimleri peş peşe yağıyordu. Anayasa yürürlükten kaldırılmış, siyasî partilerle parlamento kapatılmış, tüm yurttaki sıkıyönetim ilan edilmişti.” (s. 205)

12 Mart döneminde tutsak edilip işkenceden geçmiş olan Deniz, kadın kimliğiyle F.H.'nin beynini işgal edip romanın yürüyüşünü yavaşlatırken, “aranan bir militan” olarak 12 Eylül dönemini yaşatıp romanın sosyal zamanının belirlenmesine yardım eder. Romanın yazılış öyküsü, sıradizimsel olarak verilir. Anlatıcı, Boğazkesen'i yazmak için bir yalaya çekilir ve gerekli kaynakları toplayarak yazmaya başlar. Tarihi olayları irdeleyerek geçmişle bağ kurmaya çalışır:

“Böyle bir ortamda, ülke sonu belirsiz bir geleceğe doğru sürüklenirken Boğazkesen'i yazmak için yalıda kalışım, yitirdiğim geçmişle, İstanbul'la yeniden bağ kurma isteğinin bir sonucuydu belki. Ama yazdıkça kentin bugününden uzaklaşmış, yüzyıllar öncesinin karanlıklarına gömülmüştüm.” (s. 84)

Kahraman anlatıcının bilişsel sürecinde yaptığı tarihi yolculuk geriye/ on beşinci yüzyıla kadar gider. Eski tarih sayfaları karıştırılır ve Fatih Devri psikolojik-sosyolojik yapısıyla gözler önüne serilir. Çağdaş ve tarihsel zamanın iç içe geçmiş yapısı, karakterlerin psikolojilerinin arka planını da açmaya yardımcı olur. Böylece roman ilerledikçe zaman boyutundaki derinlik, psikolojik derinliğe dönüşür. Anlatıcı, İstanbul'un fethini geciktirerek zamanın kişi üzerindeki ezici etkisini F.S.M. ile yansıtmaya çalışır:

“İçinde, yüreğinin derinliklerinde bir tortuydu zaman. Aktıkça acılar, pişmanlıklar, dertler, hüznler dibe çöküyor, tortulaşıp birikiyorlardı... Ne isteklerinin, ne egemenliğin sonu vardı. Ne de bilginin.” (s.125)

Anlatıcı yazar, tutkularıyla ön plana çıkan padişahın zaman karşısındaki çaresizliğini vermeye çalışırken onu içsel sorgulamaya yönlendirir. Böylece insanoğlunun zamana yenik düşmesi neticesinde ortaya çıkan bunalımlarına işaret eder. Başkışı F.H.'nin romanıyla bağı koparan Deniz karakterinin ortadan kaldırılma sebebi de “zamana yetişememe” endişesiyedir. Öykü ve öyküleme zamanının iç içe geçtiği eserde, zaman kavramı sadece psikolojik yönüyle ele alınmaz. Olayların başlangıç ve bitiş tarihleri verilerek okuyucuda gerçeklik duygusu uyandırılmaya çalışılır:

“İşte böyle, dört ayda kan ter içinde türkü ve dualarla bitirildi hisar... Murad Han'ın gözetiminde 856 senesi recep ayında tamam oldu.” (s. 21)

“26 Mart 1452”de (s.20) inşasına başlanan hisar, İstanbul’un fethine de tanıklık eder. İstanbul’un kuşatılmasından fethine kadar geçen “elli beş gün”lük süre ise romanın tanık anlatıcılarından olan Seyir Kâtibi Nicolo’dan öğrenilir. Nicolo’nun günlüğü “5 Nisan 1453” (s.153) tarihi ile başlayıp “28 Mayıs 1453” (s.181)te biter. Böylece dünya tarihinde çağ açıp çağ kapatan önemli bir tarihi olay sıradizimsel kurgusuyla gözler önüne serilir. Ancak bireysel zaman için aynı düzen söz konusu değildir. Zira Nicolo’nun yaşam öyküsü anlatılırken geriye dönüş tekniğiyle ailesi hakkında da bilgi verilir:

“İlk kez böylesine ayrıntılı anımsıyordu o korkunç sahneyi. Annesi ölünün başucunda ağlıyordu. Katilin kaçarken hançerini savurup attığını öğrenecekti sonradan. Babasını böyle kendi yatağında, güpegündüz öldürenin gerçekte annesinin âşığı olduğunu hiçbir zaman öğrenemeyecekti ama.” (s.198)

Karakterlerin psikolojileri altında yatan etkenler, geçmişe yolculuk yapılarak sunulmaya çalışılır. Yazarın geçmiş zaman dilimini ele aldığı bütün bölümler, olayların arka planını verip romanı sağlam bir zemine oturtma çabasının sonucudur. Çandarlı’nın Fatih’e ihanetini de Sultan Murad dönemini anımsatarak açıklamaya çalışması bu sebeptir. Geçmiş ve şimdiki zamanın iç içe sunulduğu romanın son bölümlerinde şimdiki zaman üzerinde yoğunlaşılır. Çünkü “Askeri Darbe” ile toplumu yakından ilgilendiren “1980 İhtilali” meydana gelir. Başkişinin yaşadıkları ile paralel olarak anlatılan sosyal zaman romanın zamansal boyutunu da derinleştirir. Öykü ve öyküleme zamanının sürekli etkileşim içinde olduğu romanda dramatik aksiyon, sosyal ile bireysel zamanın sıradizimsel ve geridönüşümsel kurguyla sunulmasıyla sağlanır. Böylece eserin arka planı yüzeysellikten kurtarılır.

Ferit Edgü’nün Kimse romanında zaman, sıradizimsel karakterlidir. Kendini arayış sürecindeki başkişi, zamansal kuşatma altındadır. Öykü zamanı olarak belirtilen süre, ben-öteki yüzleşmesinin sınırlarını da belirginleştirir:

“Belli bir sürede (bir kara kış boyu)” (s. 5)

Niteliksel olarak içsel yolculuğu belirleyici işleve sahip olan öykü zamanının, niceliksel belirsizliği öyküdeki tinsel boyutun sonucudur. Başkişi, zamanı içselleştirerek bireysel bir algılayma ile yansıtır; zamansal sınırlılığı düşlere ve geçmişe dönüşle de aralama gayreti içerisinde. Öykü zamanının başlangıcı ve bitişi arasındaki sıradizimsel akış, özetleme tekniği kullanılarak anlatılır. “Sonra” zarflarının kullanımı ve 17 kez yinelenen “Susuyorlar” laytmotifi, öykü zamanının niteliksel sürecinin ifadesidir. Bir mevsimlik dönemde kendi/ öteki ile yüzleşen ben, zaman-mekân boyutlu gelişim ve değişim yaşar. Romanda aksiyonun belirleyicilerinden olan zaman, ben’in açmazlarını yoğunlaştırır:

“Ah dağ başında

kendini aramak

bir kış gecesi

karlar

tüm izleri örterken” (s. 9)

Geçmişle bağlantıları kopan, gelecekte ise umudunu kesen ben, içinde bulunduğu sıkıntılardan kurtulamayacağını düşünür. Zamanın niceliksel akışının anlamsızlaştığı, niteliksel olarak ise darlaştığı dikkat çeker:

“Ne zaman bitiyor bu sürgün? diyor İkinci Ses.

Bilmiyorum, diyor Birinci Ses. Daha belli değil. Sanırım yakında.” (s. 24)

Kışın gelişimiyle başlayan bu içsel yolculuk, karların erimeye başladığı günlerde sona erecektir. Yoğunlaştırılan bu zaman dilimi, yalnızlık, bunaltı, umutsuzluk içinde bocalayan ben için “kıyafet günü” ile özdeşleşir:

“Sen aysın, ben güneş; sen bana sırt çevirensin, ben sana yanıp biten; kıyamet günü anlatacağım sana büyük sevdami. Şimdi anlat, diyor çekip gitmedeki ses. Kıyamet günü, bugün. (s. 8)

Çatışmanın zemini olan olaylar dizisi, geçmiş zamana aittir. Öyküde hatırlanmak istenmeyen ama hatırlanan ve yüzleşme zorunluluğu yaşanan geçmiş zaman, “bellek” kavramı ile imlenir:

“Belleğimi çalıştıralım demek istiyorsun? diyor Birinci Ses.

Evet, diyor İkinci Ses. O kabuk tutmuş belleğimizi.

Hiçbir şey anımsıyorum, diyor Birinci Ses. Önemli hiçbir şey anımsıyorum. Anıdıklarım kopuk kopuk. (..)

Bazı insanlar-adları unutulmuş (..)

Bazı adlar-kimlerin olduğu unutulmuş.” (s. 40)

Bu unutmama, geçmişten kaçan ve şimdi’de varlığını yenilemek isteyen başkişinin bilinçli bir kaçıdır. Geçmişten kaçış, belleği pasifize etme, belleği silme şeklinde eylemsel bir tepki halindedir. Geçmişte yaşadıklarından ve birlikte olduğu insanlardan duyduğu memnuniyetsizlik, “bellek”teki tahribat ile dışa vurulur. Bütün bu kaçışlara rağmen, başkişi geçmişten ve geçmiş yaşantısının izlerinden kurtulamaz. Şimdi’de yaşananlar onu hep geçmişe yönlendirir. Bellek ile imlenen geçmiş, zamansal ve mekansal kaçış içindeki başkişi için kuşatan nitelikleriyle sunulur:

“Saatim nerde? diye soruyor. Saatim nerde? Ne kadar geçti bilmiyorum. Saatimi bir yerde unuttum. Zaman yok. Zaman, niçin yok? Zamana n’oldu?

Oysa, dakikalar sayılıyor. Saniyeler sayılıyor. Oysa, (gene de zamanın olduğu söylenemez. Yağan kar sayılıyor. Gelen mektuplar (gelirse). (..) Doğan güneş. Batan güneş. Bir gün daha geçti. Bir gün daha yaklaştık. (Neye?)

Yatılıyor, kalkılıyor. Düşler görülüyor.” (s. 53)

Tekdüzeleşen/ sıradanlaşan yaşam, niteliksel vasfını yitiren zaman ile bütünleştirilir. Niceliksel olarak varlığını devam ettiren zaman, bireyin yaşadığı boşluk duygusunu ve cevap arama çabasını karşılayamaz. Zamanın niteliksel tükenişi, bireyi kaygılandırarak “zamana n’oldu?” sorusuyla endişelendirir.

“Olduğumuz yerde, olduğumuz gibi, yani her gün, her an değişken, yani sürekli bir oluş içinde, yaşamaya devam edeceğiz, diyor Birinci Ses. Bugüne değin olduğu gibi. Belki daha fazla.” (s. 73)

Fiziksel koşullarla bütünlediği tinsel tükeniş ve kendisiyle yüzleşme aşamasında yaşadığı içsel çatışmalar başkişiyi zamanı sorgulayarak kendi konumunu belirlemeye iter. Artsürel ve eşsürel zamanın iç içe olduğu metinde gündelik yaşamın akışı da sıradizimsel olarak anlatılır. “(Bir gece:)(..) (Bir gece:) (..) (Bir sabah:) (..) (Bir öğle:) (..) (Bir ikindi:) (..) (Bir akşam:)” (K., s. 82-83) Öyküleme tekniğine uygun olarak kullanılan bu zaman belirteçleri, başkişinin yaşadığı sıkışmışlık ve çözümsüzlüğün ifadesi halindedir. Romanda zaman bireyin enkaza dönüşümünü hızlandıran işleviyle sunulur. Zaman bireyselliği yok eden, yutan ve varlığını tehdit eden niteliği ile yansır. Olumsuz koşullarla örtüşen ve bireyin yitip gidişine zemin hazırlayan “kış” mevsimi, öykü zamanı olarak içsel yoğunlaşmanın da süresel ifadesidir.

Devlet Ana romanında tanrısal anlatıcı, öyküleme zamanında öykü zamanına ait bütün ayrıntıları kurmaca dünyanın sınırlarına taşır. Eserin öykü zamanı 1290 yılı Nisan-Haziran aylarıdır. Üç aylık zaman süreci içerisinde Osmanlı’nın “Beylik”ten “devlet” olmaya geçişte yaşadığı bireysel ve toplumsal çatışmaların psiko-sosyolojik boyutları sıradizimsel olarak geçmiş-bugün-gelecek düzleminde anlatılır. Eserin öykü zamanının başlangıcı birinci bölümde belirginleşir.

“Ova, gözlabildiğine sazlıktı. Nisan yeliyle sanki, sazlar değil, varoluşun bir döneminde, henüz katılaştırmamış toprak dalgalarıydı.” (s. 8)

Öykü zamanının yılı da metne dahil edilir:

“1290 yılı Nisan ayının ilk Cuma günü, temellerinden sarsmaya, sınır boylarını kanştırıp çalkalamaya gidenler, kayaların arasında gözden kaybolunca...” (s. 66-67)

Bunun dışında 1290 yılı (s.47, s.189, s.382) eserde, anlatılan olay birimlerindeki sosyal ve siyasi gelişmeler; Selçuklu Beyliğindeki otorite boşluğu, sınır boylarındaki düzensizlik gibi bizi tarihi kaynaklarda Osmanlı'nın kuruluş öncesi yıllara yani 1290'lı yıllara götürür. Öykü zamanının başlaması ve bitişi olay birimleri ile bağlantılı olarak da verilir. Eserin birinci bölümündeki “at çalma” (s.63) olay birimine, son bölümdeki olay birimi ile gönderme (s.577) yapılır. Eserde özetleme tekniğiyle öykü zamanı derinleştirilir; Şövalye Notüs'ün yükseklik korkusu başta ve sonda yapılan tasvirlerle bütünleştirilir. Tanrısal anlatıcı, olay birimlerini, zamansal ve mekânsal bütünlük içinde yansıtmıştır. Öykü zamanının bitişi ise şu alıntı ile tespit edilir:

“Keskin Haziran güneşi gözlerini kamaştırdığından yanındaki atlıyı bilmiş çıkaramamışlardı.” (s. 490)

Norm karakterlerden hancı Mavro, şimdi'ye ait yaşananları geçmiş zaman dilimiyle bağlantılı olarak yorumlar:

“Biri gezgin Ozan! Sazından belli... Allah Allah! “Ülkede kımıldama başladı demektir. Gezgin ozanlar sık görünürse...” derdi rahmetli babam... Geçenlerde bir daha geçtiydi!” (s. 34)

Roman kişisi, öykü zamanına ait bireysel/ sosyal gelişmeler ile bunların hazırlayıcı/ arka planındaki sebepleri babasının geçmiş zaman dilimindeki değerlendirmesiyle bütünleyerek/ destekleyerek aktarır.

Yücel Balku'nun “Sükut Ayyuka Çıkar” kitabındaki öykülerde kendi olma ile çatışma içerisindeki bozulma/ çözülüş/ yabancılaşma temel izlektir. Zamanın, toplumun ve tarihi süreç içerisinde yaşanan olayların etkisiyle ‘ben’ kaybolur. Bireyin içerisine düştüğü maddesel korkular, onu kendi benliğinden uzaklaştırarak, monotonluğun girdabındaki tek tipleşmeye sürükler. Kişi'nin uğradığı ihanetler, yaşam zorlukları, çıkar ilişkileri ve yozlaşmış ilişkiler bütünü, Ben'in üzerinde tutunamayacağı kaygan, tutarsız bir zemin oluşturur. Zaman, bu metinlerde kişinin çözülüşüne yardımcı olan karşıt güç imgesidir. Zamanın bozulmanın güdümünde etkisi büyüktür. Durmayan duraksamayan yanlıştın ya da doğrunun yolunu birbirinden ayırmayan zaman, sistematik olarak kavranmaz. Böylece zamanın vurdumduymazlığı ve ayrımsızlığı, insanların, cisimlerin zaman ilerledikçe bozulmalarını kaçınılmaz hale getirir. Birey istese de istemese de zaman denilen fırtınanın peşinde sürüklenir.

“Maziden kalma utanılası bir miras: dar yolun iki yanında zamanın zulmünden yılmış ahşap binalar; bir terzihane, bir kundura tamircisi, yola doğru fırlamış bir pencere kafesinin ardında evin eski moda tevazusunu yüzünde taşıyan bir çocuk ve ortalıkta tırım tırım dolaşan tekir bir kedi.”(s. 22)

Bireyi yok etme sürecine girmiş zamanın sessiz ve sadık hizmetinin örneği ahşap binalar üzerinden sembolize edilir. Binaların zamanın zulmüne karşı birbirlerine yaslanarak dayanmaları ya da dayanmaya çalışmaları Ben'i arama yolundaki kişinin yalnızlığını işaret eder. Bu yalnızlık arasında “zaman” a karşı koyabilecek yardımcıları aranır. Kişiye ait ses, koku, his ve diğer tamamlayıcı duyular zamanın yıpratıcı geçişine tanık olur: *“Koku bile zamana engel olamıyordu.”* (Balku, 2011: 87) Soyut olana karşı kılıçlarını çeken Somut faktörler, iki farklı düzlemde birbirlerine karşı koyarlar. Fakat bu karşı koyuş yenilgiyle sonuçlanır, çünkü zaman ilerledikçe insanın koku, his, tat alma duyuları da körelir.

“Dedesi otoyol altında yatan bir insanın yaşadığı tarifsiz kederin, onu, eski yazının boynu bükük harflerinin kara kurtçuklar gibi kaynaştığı ve onların müteşekkil eserlerin sahipsiz kuzular gibi zaman denen yaşlı kurdun insafına sığındıkları Eski Eserler Kütüphanesi'ne tıkmamasından daha doğal ne olabilir ki?” (s. 36)

Eski eserler kütüphanesi ve dede sembolü, var olan ve yalıtılmış geçmişin sembolüdür. Geçmişin varlığı bireyin aidiyetini gösterir. Geçmiş ve kökleri olan birey, köklerinin bağlı olduğu yere; köklerin bağlı olduğu şey ise bireye aittir. Oluşan bu karşılıklı aidiyet, maruz kalınan veya kalınacak olan bozulma, yabancılaştırma, yozlaştırma gibi etkilere karşı sınırlanacak kale görevi görür.

Küçürek öykülerde geçmiş ve gelecek, varoluşçu felsefenin şimdi ve buradalık'taki şimdisi/ şimdiki an'da birleşir. An ile sınırlanma, metiniçi ve metindışı göndergelerin sezdirme aracılığıyla metne taşınır. Zamansal göstergelerin ve göndergelerin azlığı, durum öyküsü, sözcük ekonomisi ve öykünün göreceli/ bireysel zaman algısını netleştirir. Bir an'ın aktarımı/ kesiti niteliğindeki bu metinlerin okunma süresinin kısalığı, zamanı kısaltırken uzatır. Bu türün “anlık kurmaca”, “hızlı kurgu”, “bir sigara içimi öyküleri”, “çabuk kurgu” vb. olarak adlandırılması da bunun işaretidir. Tamamlanmamış gibi görünen küçürek öyküde zaman, bitmemiş olarak yansıtılan an ile sınırlıdır. Öykünün başlangıcı bellidir, ancak sonu belirsizdir. Öyküdeki kuramsal boşluk/ açık uçluluk ile okurun yaratıcı düzlemde belirginleşen konumu, onun metni tamamlamasını olanaklı hale getirir. Murathan Mungan, Kibrit Çöpleri adlı kitabındaki 80 küçürek metinde, ya öykü ve öyküleme zamanı paraleldir ya da öyküleme zamanından öykü zamanına/ geriye dönlür. Şimdinin içindeki geçmişle değil geçmişin içindeki şimdiyle hesaplaşan kitaptaki metinlerde “gerçeğin parçalanmışlığı ve sınırlandırılmışlığına karşın oraya konulan kesitin sınırları aşıp kameranın ulaşabileceğinden daha geniş boyutlarda bir görüntü imle(nir)” (Cortazar, 1997: 246) Mungan'ın küçürek öyküleri “bir anı gibi tanımsız ve saplantılı bir şeyler, mavimsi ve eflatun bir atmosfer” (Eco, 1996: 46) aktarıcıdır. Yansıtıcı ve yaratıcı göndergelere sahip bu imlemede, hızlı, kopuk, parçalanmış ve deneysel bir yolculuk dikkat çeker. Varoluşsal kaygıların imi olan tek, yanan ve sönen ama geride dumanlar/ izler bırakan kibrit çöpleri ile imlenen bireyler, “Başlangıçsızlığın hikâyesi” adlı küçürek metinde ifade edildiği gibi içinde bulunduğu kutu/ yaşam tarafından sınırları belirlenen kuşatılmış bir varlık alanında yaşarlar:

“bir zamandır herkes birbirini arıyor zaten. Yanlış yerde, yanlış zamanda, eskiden burun kıvrığımız bir oyunu seyreder gibi. (...) Arayan, aranan her şey o sözcüğün ardında kayboldu. Başlangıçsızlığın hikâyesidir bu. Hiç karşılaşmamış olmanın, hiçbir gelecek vaat etmeyen hikâyesi. Tıpkı diğer kısa hikâyeler gibi.” (s. 36)

Bu kuşatılmışlığı aşmanın tek yolu yanmak, sönmek ve anlık bir iz bırakmaktır. Tıpkı insan ve insan yaşamı gibi... Dünyaya bırakılmış varlık olan insan, kibrit çöpleri misali, kendini yaratma zorunluluğu içerisinde kuşatan-engelleyen durumları aşmaya çalışır ki bu da onu bunaltır. Atılmışlığın bunaltısı, kendiliğın keşfini hazırlayan bir süreç olarak yapıcı atılımları kapsar. “An” adlı öyküde zamanın birey yaşamındaki konumuna dönük tespitler kurguya taşınır.

“En kısa hikâye parçasına an denir.

Bazı anlar bütün yaşamımızı belirler.

Bütün yaşamımız dediğimiz de o birkaç ana bakar aslında...

Bu yüzden yıllar sonra en çok hatırladıklarımız anlardır.

Gerisi bulanıktır. Geçmiş anlar berraklaştırır.

Niye hikâye yazıyorum sanıyorsun?

O an herşeyi anladım, bir anda oldu ağbi kendimde değildim, görür görmez sevdim, bir an öleceğimi sandım, o an basiretim bağlandı, onları birlikte gördüğüm an her şey bitmişti, bir anda elimden kaçıp gitti, o an acil bir karar vermek gerekiyordu, yıllardır bu anı bekledim, anında sustu, bir anda dünya başıma yıkıldı, o an dünyalar benim oldu, bir anlık bir şeydi, o anda gidebilseydim bunlar olmayacaktı, ne bileyim bir an dalgınlığıma geldi, kapıdan çıktığı an, arabaya bindiği an, eve girdiği an, imzayı attığı an, tetiğe bastığı an...

Kaderi o an belli olmuştu.

Eskiden kimi halklar ölümlerin göz kapaklarına paralar, taşlar koyarlarmış uğurlarken...

Anlar bizim göz kapaklarımızda kalandır.

Hayatın dizinin dibine oturup hikaye söyleyenler, bizim sanatımız gözkapakları için anları parlatmaktadır.” (s. 92)

“Buluş” adlı küçürek öyküde ise, sonuçsuzluk içerisinde farklı çıkışlar arayan bireyin her atılımında bütün yolların kapanışına tanıklığı anlatılır.

“Önemli bir buluş gerçekleştirmişti. Fotoğraf makinesinin geliştirilmiş bir modeli, dijital sinyalle beyindeki hafıza loblarından birine bağlanabiliyordu artık. Birinin bu makineyle çektiğiniz fotoğraflarını yırttığınızda, o kişi hatıralarınızdan, hafızanızdan da anında siliniyordu. Bir gün yanlışlıkla kendi fotoğrafını yırtacak oldu. Bir aynanın karşısında kilitlenmiş buldular onu. Bir daha kendisini hiç hatırlayamadı. Buluşu, boşluğu oldu. Daha sonraları okuyamadığı birçok kitaba, seyredemediği birçok filme konu bu durum. Çoğaltmaları arasında kendi kayboldu, şimdi kimseler hikayenin aslını hatırlamaz. Doğrusunun şu anlattığım olduğundan da emin değilim.” (s. 27)

Umutsuzluğun hiçliğe dönüşme kaygısı içerisindeki birey, an ve andaki değişimleri kaydeden fotoğraf ile hafıza arasındaki ilişkilendirmeyi bir kaçış alanı olarak görür ve bu değişimi gerçekleştirmek için zihinsel bir çaba içerisinde düşünsel bir keşif/ buluş icat eder. Unutmak, kaçmak, kurtulunmak istenen tüm görüntüler hafızadan nesnel bir müdahale ile çıkarılmış olur. Algılananları benzerleri ile bağıntı içinde ortaya koyan hafızanın/ belleğin kaydetmenin nesnel aracı olan fotoğrafa dönüştüğü bu an, aslında yaşanan anları düzenlemedir. “Duvargeçenler” öyküsünde tutuklayan ve bir yitik değer halinde varoluşa ait atılımları çerçevlendiren bireyin görüntüye ait zaman dilimini yok etme isteği dile getirilir.

“Gün içinde yaşadığımız, üzerinde durmaya değmez sandığınız hemen herkese önemsiz görünen onca ayrıntının, gündelik tekrarin, alışkanlığın bir öykü cümlesine tam da sizin düşündüğünüz gibi capcanlı ifade edildiğini okuduğunuzda, hayata ilişkin bir mutluluğa kapıldığınız olur mu sizin de? İçinde yaşıyor olmanın bilgisiyle ne kadar tanıdık gelirse gelsin. ‘Fotoğrafta başka çıkıyor o’ dediğimiz şeydir hayat. Bu nedenle yaşamdan ödünç alınmış birileri, edebiyatın gerçek kahramanlarıdır. Hayatta onların benzerlerini görmüşlüğünüz çok olabilir, ama kendileriyle asla karşılaşmazsınız. Yaşadıkları suların sayfalarından çıkarıldıklarında ölümler çünkü... Bizi onlardan sayfalar ayırır. Birbirimizin duvarlarından hikayelerle geçeriz.” (s. 96)

Niceliksel olanın sürerlilik gösteren akışını bir fotoğraf karesinde dondurur gibi hafızanın derinleşen kaydetme ve sonrasında da geriye dönük yüzleştirme hatta hesaplaşma mekanizmasını kontrol altına alma gayretidir. Zamansal ve mekânsal tutuklanmışlıkları bu gayret ile aşmaya çalışan bireyin bu buluşa yöneliminin temelinde bunaltı ve varlık sıkıntısı yer alır. Umut/umutsuzluk sınırında toplumsal rol giydirimlerinden böylece kurtulmak isteyen bireyin içinde bulunduğu ruh hali “Hatırlamanın Serabı” adlı öyküde kurguya taşınır. Bu durum algılanan her şeyin depolandığı benliğin kaybı ile sıkıştırılan bireyin kendi görüntüsüne kilitlendiği tutukluğunun dışavurumudur.

“Geçici şeylerin serabı, nesnelere basit uykusu, hiçliğin rüyası, zamanın dipsiz anlam kuyusu, bellek denen tortu.. daha nice şey sayılabilir değil mi şu gündeliğin kavurucu yalnızlığına, var oluşun nedensiz sıkıntılara ad ve anlam bulmak için öyküler, olaylar, hayaller, açıklama yerine geçebilecek bir şeyler aranır, uydurulur, yakıştırılır, söylenir hep; kendi sözlerimizin çöplüğü şöyle üstünkörü karıştırıldığında bile, kim bilir zaman, hayata ait tözü ışığa çıkmamış neler bulunur?(..) Her şeyin sizden habersiz ama bu kadar sizde saklanmış olması. Her şeyin ama her şeyin günün birinde bir şey olmamış gibi saklandıkları yerden çıkıp apansız görünmesi.” (s. 39)

Gündelik yaşam ve bu yaşama tepkisiz toplum içerisinde farkındalığa dönük bir yaşam sürmeye çalışan birey, kısıtlayan yaşam çemberinin bunaltısından kurtulmak için

aramaya başlar. Aradıklarını giydirilmiş yaşamsal görünümünün arasında bulmak ister. Yaşamı sorgulayan birey, geçmişe ait tüm değerlerin sorgulanması aşamasında bilinçsiz yaşamın kuşatmasında olduğunu fark eder. Tehditkâr ortam içerisinde her şeyin ve tüm yaşananların öznel oluşumlara kapalı olduğunun ayırdına varır. Her şeyin görünmez olduğu, varoluşsal çıkmazlar halinde sadece nesnel varlığın devamının mümkün olduğu bir saçma duygusuna kapılır. Bu durum “Sır katibi” adlı öyküde yaşamın saçmalığı karşısında yetersiz kalan bireyin kendine yabancılaşması ve kendine ait her şeyin tekrarlanacağı endişesi ile bunalması ile sonuçlanır.

“Sır yoktur, dedi. Sır ertelenmiş bilgidir yalnızca. Tanrının bildiğini herkes bilir; sadece bilmek istemez. Erteler, geciktirir, oyalar, kendinden saklar; görmezden anlamazdan gelmek ister. (..) Birilerinin içeri sızması için aralık bırakılmış kapılar değil midir öyküler, dedi. İçine ses olarak üflenen, sayfana harf olarak düşen sır’dan bir parçayım belki de... Al beni bir başkasına ver. Unutma, sır başkalarına vermek içindir.” (s. 95)

Özünü yaratma ve kendi olanaklarıyla yüzleşme için gerekli ön şarta dönüşen bunaltıdan kurtulma çabası, otantik varoluşun gerçekleriyle yüzleşemeyen, sorumluluktan kaçan, sorumluluğunu başkalarına yükleyen ötekileşmiş bireyin yazgısal düzene yenik düşmeme çabası ile bütünlendir. “Ölmek, her şeyin bitmesi anlamına gelir; ama ölümü ölmek, ölümü yaşamak demektir.” (Kierkegaard, 2001: 26) Sorumluluğu yerine getirememenin bunaltısına sürüklenen birey, sır sözü ile işaret edilen varoluşsal atılımları reddeder. Sır, yükselişe dönüşen, olumlanan pozitif düşüştür; sır’ın özüne ihanet ise, bireysel zamanı engelleyen, kısıtlayan negatif düşüştür. Yaşamsal özgürlük ve yaratıcılık kısıtlanması ile ortaya çıkan bu durum, geçmişten şimdiye taşınan normlara başkaldırıdır.

Bireysel algıların şekillendirdiği tinsel zaman algısı, an ya da şimdi olarak açıklanan süreçler, bireysel zamanın görüngübilimsel yorumlanmasıdır. Zamanı meydana getiren an’lar bütününe taşınan şimdi’deki gerçekler ve gerçeklikteki olumsuzluklar, geçmişten izler ile aktarılır. Geçmiş ve geleceğin şimdi’de yeniden kurulması, ontolojik bir varoluş durumudur. Küçürek metinlerde zaman belirteçleri ile olgular dünyasındaki ayrıntıların yerini, anın zamandaki akışı alır. An’ın yavaşlayarak donması/ askıda bırakılması, zamanın durması ve zamansızlığın gerçekleşmesidir.

Sonuç: Bölünemez süreklilik

“Zamanı, Tanrı yaşar.”

Bilge Kağan

Noktasal anlatıların birleşerek anlamlı bir süreye dönüşümü olan zaman, niceliksel ya da niteliksel görüngüleri ile anlatının kurucu yapı unsurudur. Metinsel durakların oluşturduğu derin yapıda, anlatma esasına dayanan eserlerde zaman değişik görünümlerde yapıya dâhil olur. Destan, efsane, masal, halk hikâyesi, mesnevi, hikâye, roman, küçürek öykü türlerinde zaman olgusu anlatı kişilerinin, mekânın, bakış açısı ve anlatıcının, izleksel kurgunun etken şekillendiricisi konumundadır. Anlatının entrik kurgusunun akış kazandığı zaman, herkes için aynı olan takvim zamanının herkesin içinde farklı ilerleyişi ile boyut değiştirir.

Anlatma esasına bağlı edebi metinlerde kahramanın vaka zinciriyle münasebeti, iki görüngüde dizgenin anlam boyutuna dahil olur. İlk görüngü, metnin inşa edildiği zamansal düzlemin kronolojik/ artsüremli şekilde mekânla birlikte hareket etmesiyle oluşur. İkinci şekilde ise, metin halkalarının sunuş tarzı bozulur; kronolojik sıraya özgü hareket yoktur; zamanda kopmalar, kırılmalar yaşanır. Bu durum, tamamlanmış bir sistem niteliğindeki edebi eser ile onu meydana getiren parçalar arasındaki ilişkinin anlaşılması iç içeliğinden kaynaklanır. Eserin bütün anlamı da bu ilişkiye bağlıdır. Bu yapı unsurunun etki alanı değerlendirildiğinde metindeki görüntü alanı şu şekilde şematize edilir:

Zaman	
Nicel	Nitel
Öykü zamanı	Bütünleyen zaman
Öyküleme zamanı	Çözen zaman
Sosyal zaman	
Yazma zamanı	
Okuma zamanı	

Zamanın göreceliği, niceliksel veya niteliksel ayırımına bağlı olarak tanımlanır. Niceliksel zaman herkes için aynı olan kamu zamanıdır; birey bu zamanı içselleştirdiğinde niteliksellik kazanarak insanın ruh durumuna göre değişen bireysel zaman algısı şekillenir. Nicel zamandaki niteliksel yoğunluk, süre dizimsel bir ilerlemeye uygun olan nesnel zamanın an'la sınırlandırılması ve an'ın anlatıcı ya da öykü kişileri için öznel yoğunluklar içeren süremsel nitelik kazanmasıdır.

Tür	Nicel/nesnel				Nitел/öznel
	Öykü zamanı	Öyküleme zamanı	Yazma zamanı	Okuma zamanı	
Masal	Çizgisel	Yok	Anonim	Değişir	-
Destan	Çizgisel	Yok	Anonim	Değişir	-
Efsane	Çizgisel değil	Var	Anonim	Değişir	-
Mesnevi	Çizgisel	Yok	Var	Değişir	Öznel
Halk Hikayesi	Çizgisel	Var	Anonim	Değişir	-
Hikaye-roman	Çizgisel ya da döngüsel	Var	Var	Değişir	Öznel
Küçürek öykü	Belirsiz zarflar	Değişir	Var	Değişir	Öznel

Metnin biçim düzlemindeki nicel zaman, kurguda öykü zamanı/ vaka zamanı/ anlatı zamanı; öyküleme zamanı/ anlatma zamanı; yazma zamanı; okuma zamanı/ okuyucunun zamanı olmak üzere 4 katmanda yer alır. Olay örgüsünün gelişiminin olayların eyleyenleri olan kişilerin ve anlatılanların gerçekleştiği mekanların şekillendiricisi olan öykü/ vaka/ anlatı zamanı edebi eserin başlangıç ve bitişi arasındaki sürenin adıdır. Metnin kendi zamanı ile anlatımı arasındaki mesafe olan öyküleme/ anlatma zamanı, olup bitmiş, gerçeklik duygusunu arttıracak şekilde olmakta olan olaylar veya önceden olacak olan olayların anlatımıdır. Kurgu kahramanlarının yaşadığı, olayların meydana geldiği vaka zamanı, doğal ve canlı bir akıştır; öyküleme zamanı ise kurmacaya aittir. Yazma zamanı/ yazarın zamanı, eser meydana gelinceye kadar yazarın harcadığı süre; eserin yazıldığı zamanda yazarın içinde bulunduğu şartlar ve sahip olduğu olanaklar; yazma zamanındaki edebi ekol ve tekniklerin yazara tesiri olmak üzere üç boyutludur. Okuma zamanı/ okuyucunun zamanı, eserin okunduğu döneme aittir. Okur merkezli incelemelerde esas alınan bu zaman görünüşü, eserin farklı dönemlerde nasıl anlaşıldığının tespiti ile iki uçlu göndergeler üzerinde şekillenir.

Kurgusal metnin içerik düzlemine ait olan nitel zaman/ tinsel zaman/ psikolojik zaman, gerçeklik algısı ile paralel olarak değişen ve süreç olmaktan çıkarak bireyi şekillendiren yapının adıdır. Bu zaman, kişinin içinde bulunduğu ruh hali ile aynı dizgede geçmiş-şimdi bağıntısında her yerdeliğin ve her an yeniden oluşun göstergesi olarak belirsizdir. Yazarın bireysel miti ve niyetine bağlı olarak öznel nitelikler kazanan nesnel zaman, karakter/lerin içinde bulunduğu psikolojik ve sosyolojik hatta siyasi durum ile bağlantılı olarak şekillenerek varoluşsal doğumların veya yitimlerin hem tanığına, hem de etkin bir değerine dönüşür. Böylece zaman-mekân unsurları, bireyi kuran veya tüketen konumuyla kuramsal bir yorum kazanarak 'Bütünleyen zaman' ve 'Çözen zaman' olmak üzere iki şekilde entrik kurguda yerini alır. Bütünleyen zaman, karakteri dinginliğe, huzura ve varoluşsal doğuma taşıyan zamansal ilerleyiş, yaratıcı imlemeler kaynağıdır. Norm karakter gibi tamamlayan; var eden, kurtaran, diriltiren bu zaman, karakter için engel değil; derinleşen anlam katmanlarının karşılığı olarak diriliş kapılarını açar. Varoluşsal çağruların rehberliğinde ilerlenen bütünleyen zamanda, rüyalar, hatıralar, hayaller, düşler, istekler ile beslenen geçmiş ve gelecek şimdiyi kurar.

Zaman ve mekân hatta metinler üst üste yığıldığı, geçmişin büyümlü sığınakları ile ancak metinlerarası buluşma sağlanabilen ve yaşamsal ritmin görsel ve işitsel pek çok imge ile çok yönlü mekânların dıştan içe taşındığı çözen zamanda ise, anlatı kişileri, günün doğuşu ve batışından ya da insanların yaşamsal süreçlerinin ifadesinden çok işbaşı ve paydos ile ilgili işaret dizgesi içine sıkışır. Kişiler için zaman ve yaşam, yorucu çalışma saatleri ve bunun dışında kalan saatler (yemek, uyku, dinlenme, temizlik vb. olağan ihtiyaçların giderilişi) şeklinde ikiye bölünür. Çalışma saatleri, mesai zamanı, düdüğü sesi, zil sesi gibi imler ile başlar ve biter. Bu başlama anları, çalar saat gibi mekanikleşen/ mekanikleştirilen, tek düze bir hale gelen/ getirilen insanların yaşamının tükenişinin musikisi olur. Uzayan iş saatleri ile zaman insanı tüketen bir sürece dönüşür.

Anlatma esasına dayalı destan, efsane, masal, halk hikayesi, mesnevi, hikaye, roman metinlerinde zaman olgusu, nicel ve nitel kullanımlar ile kavram boyutuna taşınır; böylece anlatı kişilerinin, mekânın, bakış açısı ve anlatıcı ile izleksel anlamın sınırlarını genişleterek entrik kurguyu biçimlendiren bir yapı unsuru olarak metne yansır. “Evvvel zaman” içinde gerçekleşen masalda zaman mefhumu, başlangıç bölümünde üç cümle ile verilerek direkt konuya geçilir. Yaşanan olay birimlerinin etkin olduğu masal türünde, kahramanın kendini arayış yolculuğunda yaşadıklarına zamanın etkisi nesnel boyutludur; -mışlı anlatımın gölgesinde kalan ve belirgin olmayan zaman zarfları ile kapatılan zamansal boşluklar vardır. Destanda vakanın zihinlere taşınması için bir araç ve olay birimlerinin akışını sağlayan ikincil bir unsur olan zaman, kahramanın büyümesinin önemsendiği bir düzlemde şekillenir. Zaman blok halinde ve soyut işaretlerle verildiği destan türünde okuyucunun zihinsel bakımdan yoğunlaşmasına yardımcı olunurken belirgin olmayan zaman zarfları aracılığıyla zamansal boşluklar kapatılır. Dönüşüm geçiren ruhun ve her insanın yaşamdaki yolculuğunun anlatımı efsanede yolculukta ilk eşiği aşan kahraman, erginleşme aşamasına yani sınır bölgesine yaklaşır. Birden çok coğrafya arasında seyahat eden kahraman ile çoğul bir coğrafya ve dolayısıyla da çoğul bir zaman diyalektiği oluşur. Bilinmeyen birçok mekanda birçok olay ile karşı karşıya gelen destan kahramanı için zaman çizgisel olmayan bir süreç halindedir. Belirteçler/ zarflar ile tamamlanmamış görünümde sunulan zaman algısı, tüm zamanları kapsayan geçmiş zaman, geçmişten şimdiye ve geleceğe uzanan anlam katmanları etrafında şekillenir. Topyekun bir yolculuk olan varlık alemini anlatan mesnevilerde zaman ile ilgili her gösterge, metnin bütün belirleyicilerini etkiler. Bu türde vaka, mekân ve kişi ile birlikte ilerleyen zamanın gerçeklikle bağlantısı, tecride dayalı kurgunun sonucu olarak yok denecek kadar azdır. Nesnel/ yaşanan/ takvime bağlı zamandan uzaklaşılarak gerçek-ötesi ya da şimdiki zaman veya an ile sınırlanan boyutlarda ilerlenen mesnevilerde zaman, geçmiş ve geleceği bünyesine alan, çizgisel değil döngüsel/ devinimsel/ dairesel bir süreç halindedir. Halk hikayelerinde anlatımın kendine özgü mantığı doğrultusunda olaylar, kronolojik bir silsile içinde sunulur. Kurgunun kuruluşu kahramanın eylemlerine odaklı olduğu için zaman, ikincil bir unsurdur ve öznel değildir. Fasil, Döşeme, Hikâyenin Asıl Konusu, Sonuç ve Dua bölümlerinden oluşan bu metinlerde kahramanın yolculuğunda zaman, 'blok olarak' hissettirilir ve çok hızlı ilerletilir. Kahramanın ailesi, doğumu, isim verilmesi, eğitimi, sevgiliyle karşılaşması, gurbete çıkması, sevgilinin başkasıyla evlendirilmek istenmesi, kahramanın dönüşü, sonuç epizotlarında zaman, nesnel bir sürecin karşılığı olmayan ve öyküye akıcılık kazandıran zarflar ile yansıtılır. Belli gibi sunulan ancak belirsiz bir zaman dilimi içinde gerçekleşen olaylar, sebep-sonuç ilişkisi ile birbirine bağlanmaya gerek duyulmadan anlatılır. Ayrıca halk hikayelerinde bazen sosyal, siyasal ve tarihi özellikleri yansıtılır. Bu da eserin sosyal ve tarihi zamanına ait verilere ulaşmada da kolaylık sağlar. Hikaye ve roman türlerinde zaman bireyin psikolojik, toplumsal, dönemsal konumunun etkisi altında farklılaşır; olay örgüsü zaman vurgusu ile değişir ve dönüşür. Soyut ve somut/ nicel ve nitel zaman unsuru birleşir. Zamansal göstergelere yüklenen anlamlar, duyuların ötesine taşınır. Artık matematiksel karşılığı değil içsel dizgedeki anlam katmanları önemlidir. Nicel olarak akıp giden ya da sayılabilen zamanın somutta/ yatay düzlemde daralan konumu, soyut/ dikey düzlemde derinleşerek metnin kurucu niteliklerinden biri olur. Böylece, zaman-mekân-kişi fonksiyonel olarak birbirine dönüşür. Zamanın, geçmişe doğru derinlik ve boyut kazandığı bölümlerde, geçmiş dingin bir sığınak halinde bireye varoluşsal gücü yenileme fırsatı verir. Bir an'ın aktarımı/ kesiti

niteliğindeki küçürek öykülerde ise, geçmiş ve gelecek, varoluşçu felsefenin şimdi ve buradalık'taki şimdisi/ şimdiki an'da birleşir. An ile sınırlanma, metiniçi ve metindışı göndergelere ait sezdirmeler aracılığıyla metne taşınır. Zamansal gösterge ve göndergelerin azlığı, metnin durum öyküsü olma, sözcük ekonomisi yapma ve göreceli/ bireysel zaman algısı ile kurgulanma durumlarını netleştirir. Tamamlanmamış gibi görünen küçürek öyküde zaman, bitmemiş olarak yansıtılan an ile sınırlıdır. Bu metinlerde, ya öykü ve öyküleme zamanını paraleldir; ya da öyküleme zamanından öykü zamanına/ geriye dönülür. Bireysel algıların şekillendirdiği tinsel/ psikolojik zaman algısı, an ya da şimdi olarak açılan süreçler, bireysel zamanın görüngübilimsel yorumlanmasıdır. Zamanı meydana getiren an'lar bütününe taşınan şimdi'deki gerçekler ve gerçeklikteki olumsuzluklar, geçmişten izler ile aktarılır.

Nitel ya da nitel zaman algısı, anlatma esasına dayalı metinlerde yaşam ile paralel bir düzen içinde geçmiş ve geleceğin şimdi'de yeniden kurulmasına olanak tanıyan ontolojik bir varoluş durumunun karşılığı olarak farklı görünüşleri ile kurguda yerini alır. “Gün ortası(nda) alacakaranlık bakışlar”ın aydınlatan ve “alaturka vakitlere ayarlı” zamanları yaşayan karakter/ler, kendilik yolculuğunda tüm arayışlarını zamanın eşliğinde ya da rehberliğinde gerçekleştirirler. Kurmaca evrenin yapı ve izlek terkipteki düzende zaman unsuru, düşünsel bir katman olarak metnin oluşumunda etkin bir yere sahiptir.

Kaynakça

- Aktaş, Şerif (1984). *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*. İstanbul: Birlik Yayınları.
- Atay, Oğuz (2005). *Tutunamayanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bachelard, Gaston (1996). *Mekânın Poetikası* (Çev. Aykut Derman). İstanbul: Kesit Yay.,
- Balku, Yücel (2011). *Sükut Ayyuka Çıkar*. İstanbul: Can Yayınları.
- Banarlı, Nihad Sami (1971). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. C.1.
- Boratav, Pertev Naili (2011). *Az Gittik Uz Gittik*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Cortázar, Julio (1994). “Some Aspects of the Short Story” (İngilizceye çev. Aden W. Hayes). *The New Short Story Theories* (Ed. Charles E. May. Athens). Ohio University Press. s. 245-55.
- Doğan, Muhammed Nur (2002). *Hüsn ü Aşk*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Eco, Umberto (1996). *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti* (Çev. Kemal Atakay). İstanbul: Can Yayınları.
- Edgü, Ferit (2000). *Kimse*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Elias, Norbert (2000). *Zaman Üzerine* (Veysel Atayman). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Fromm, Erich (1995). *Rüyalar Masallar Mitoslar* (Çev. Aydın Arıtan- Kaan H. Ökten). İstanbul: Arıtan Yayınları.
- Gürsel, Nedim (2007). *Boğazkesen/ Fatih'in Romanı*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Kierkegaard, Soren (2001). *Ölümcül Hastalık Umutsuzluk* (Çev. M. Mukadder Yakupoğlu). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Lucy, Niall (2003). *Postmodern Edebiyat Kuramı* (Çev. Aslıhan Aksoy). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Mungan, Murathan (2010). *Kibrit Çöpleri*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Narlı, Mehmet (2002). “Romanda Zaman ve Mekan Kavramları”. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C.5. S.7. s.91-106.
- Ögel, Bahaeddin (1998). *Türk Mitolojisi I. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Rosenau, Pauline Marie (1998). *Post-Modernizm ve Toplum Bilimleri*. Ankara: Ark Yayınları.
- Sakaoğlu, Saim (2012). *Masal Araştırmaları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sakaoğlu, Saim (2012). *Masal Araştırmaları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şeyh Galip(1992). *Hüsn ü Aşk* (Haz. Orhan Okay- Hüseyin Ayan). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tahir, Kemal (2004). *Devlet Ana*. İstanbul: TekinYayınları.
- Tan, Nedim (2016). “‘Tay’ maddesi”. *İslam Ansiklopedisi*, s. 589-590.
- Tekin, Mehmet (2002). *Roman Sanatı*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

- Türk Dil Kurumu (2015), *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Urry, John (1999). *Mekanları Tüketmek* (Çev. Rahmi G. Ögdül). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Yücel, Tahsin (1979). *Anlatı Yerlemleri- Kişi Süre Uzunluğu*. İstanbul: Ada Yayınları.